

ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΣΥΜΦΩΝΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΑΣΕΩΝ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Πολλές φορές οί άνθρωποι συμπεριφέρονται με τρόπο που δέν συμφωνεῖ με τίς πεποιθήσεις ἢ τὰ συναισθήματά τους. Ἡ ἐμφάνιση μιᾶς τέτοιας διάστασης μπορεῖ νά προκαλέσει στό ἄτομο ψυχολογική ἔνταση ἢ ὁποία στήν καθημερινή ζωή συχνά χαρακτηρίζεται σάν ἐνοχή. Ἐδῶ θά ἐπιχειρήσουμε νά δοῦμε τίς συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἡ διάσταση ἀνάμεσα στίς γνώσεις ἐνός ατόμου καί στή συμπεριφορά του θά προκαλέσει ὀρισμένες ἀλλαγές στίς γνώσεις ἢ τή συμπεριφορά. Σάν ἀφετηρία θά χρησιμοποιήσουμε τή θεωρία τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας (cognitive dissonance theory) τοῦ FESTINGER (1957).

Ἡ θεωρία τοῦ FESTINGER, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τήν παράδοση τοῦ HEIDER (1958), ἔχει βασική της ἀρχή τήν τάση τοῦ ατόμου γιά γνωστική συνέπεια ἢ ἰσορροπία. Ἐνδιαφέρεται γιά τίς σχέσεις μεταξύ γνωστικῶν στοιχείων (γνώσεων) καί τίς συνέπειες πού προκαλεῖ στό ἄτομο ἡ ἀσυμφωνία τους. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἴσως ἡ πιό δημοφιλῆς ἀπό ὅλες τίς ἄλλες θεωρίες συνέπειας (consistency theories). Ἐνας ἀπό τοὺς λόγους τῆς δημοτικότητάς της εἶναι πιθανόν τὸ γεγονός ὅτι ἡ γνωστική ἀσυμφωνία σάν ἀποτέλεσμα κάποιας δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ βασική πλευρά τῆς κοινωνικῆς του συμπεριφορᾶς· αὐτὸ π.χ. εἶναι φανερό στήν κοινωνικοποίηση τοῦ παιδιοῦ (τὸ παιδί ἀκολουθεῖ τίς συμβουλές τῶν γονέων του ἀκόμη καί ὅταν δέν τὸ ἐπιθυμεῖ) ἢ στίς ομάδες (τὰ μέλη μιᾶς ομάδας συμμορφώνονται στίς πιέσεις της καί προβαίνουν σὲ ἐνέργειες ἀντίθετες πρὸς τίς πεποιθήσεις τους). Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος, προκειμένου νά δικαιώσῃ τή συμπεριφορά του, προβαίνει σὲ σύνθετες γνωστικὲς προσαρμογές (NEMETH, 1974).

Ἐπειδὴ οἱ ὅροι συμφωνία (consonance) καί ἀσυμφωνία (dissonance) ἀναφέρονται σὲ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ζεύγη στοιχείων, προτοῦ προχωρήσουμε στόν ὀρισμὸ τοῦ φαινομένου τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας, θά ὀρίσουμε πρῶτα τὰ στοιχεῖα καί τίς σχέσεις τους. Γιά τὸν FESTINGER τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα εἶναι γνωστικὲς μονάδες: ὅ,τι ἓνα ἄτομο γνωρίζει γιά τὸν ἑαυτό του, τή συμπεριφορά του καί τὸ περιβάλλον του· ὁ ὅρος ἀναφέρεται σὲ γνώσεις μετὰ τὴν τρέχουσα σημασία τῆς λέξης, γνώμες, δηλαδή, καί πεποι-

θήσεις του ατόμου για τον έαυτό του και το περιβάλλον του. Δυο γνωστικά στοιχεία, για παράδειγμα, είναι η γνώση «καπνίζω πολύ» και η γνώση «το κάπνισμα προκαλεί καρκίνο». Αναφορικά με τα στοιχεία, ο ίδιος ο FESTINGER έθεσε δυο ερωτήματα: α) πότε ένα στοιχείο είναι μεμονωμένο και πότε αποτελεί σύνολο, ομάδα στοιχείων; και β) πώς σχηματίζονται τα γνωστικά στοιχεία; Στο α' ερώτημα δέν δίνει απάντηση έπειδή πιστεύει ότι η έλλειψη αυτή δέν δημιουργεί προβλήματα μετρήσεων. Για το β' έξάλλου ερώτημα υποστηρίζει ότι ο πιο σημαντικός παράγων που ρυθμίζει το σχηματισμό και το περιεχόμενο των γνωστικών στοιχείων είναι η πραγματικότητα, φυσική, κοινωνική ή ψυχολογική. Γενικά, δηλαδή, τα γνωστικά στοιχεία ανταποκρίνονται σε ό,τι υπάρχει στο περιβάλλον και τον ψυχολογικό κόσμο του ανθρώπου. Δυο γνωστικά στοιχεία μπορεί να βρίσκονται σε σχέση σύμφωνα, ασύμφωνα ή να είναι μεταξύ τους άσχετα. Όταν δυο στοιχεία δέν έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους, τότε λέμε ότι είναι άσχετα. Οί γνώσεις π.χ. ότι στην Κρήτη χιονίζει πολύ σπάνια και ότι το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης είναι προοδευτικό δέν έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους, είναι, δηλαδή, άσχετες. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν γνώσεις που συνδέονται μεταξύ τους με κάποιο τρόπο: στην περίπτωση αυτή η σχέση τους μπορεί να είναι σύμφωνη ή ασύμφωνη.

Παρά το γεγονός ότι η θεωρία του FESTINGER συχνά χαρακτηρίζεται σαν άπλοϊκή έπειδή της λείπει η ακρίβεια και η έπεξεργασία άλλων επιστημονικών θεωριών, άσκησε, ωστόσο, μεγάλη επίδραση: στα πλαίσιά της έγιναν πλήθος έρευνες που δέν περιορίστηκαν σε θέματα μόνο της Κοινωνικής Ψυχολογίας όπως οι διαπροσωπικές σχέσεις, αλλά εξέτασαν ποικίλες μορφές συμπεριφοράς. Ο βασικός πυρήνας της θεωρίας φαίνεται υπερβολικά άπλος: μεταξύ δυο γνωστικών στοιχείων μπορεί να υπάρχουν ασύμφωνες, «αταίριαστες» σχέσεις οι οποίες προκαλούν γνωστική ασύμφωνία: αυτή δημιουργεί στο άτομο πιέσεις για τον περιορισμό της ή για ν' αποφευχθεί ή αύξησή της. Η γνωστική ασύμφωνία, ή παρουσία, δηλαδή, ασύμφωνων σχέσεων μεταξύ γνωστικών στοιχείων παίζει το ρόλο κινήτρου και προκαλεί στο άτομο δραστηριότητα που άποσκοπεϊ στον περιορισμό της, ακριβώς όπως η πείνα προκαλεί συμπεριφορά με στόχο τον περιορισμό της. Δυο γνωστικά στοιχεία βρίσκονται σε σχέση ασύμφωνη όταν η ύπαρξη (παρουσία) του ενός αίρει ή άποκλείει την ύπαρξη του άλλου. Αν π.χ. ένα άτομο στέκεται στη βροχή, ή φυσική συνέπεια είναι ότι θα βραχεί: οί γνώσεις, δηλαδή, «στέκομαι άκάλυπτος στη βροχή» και «βρέχομαι» είναι δυο γνώσεις σε σχέση συμφωνίας. Αν υπήρχε περίπτωση ένα άτομο να στέκεται άκάλυπτο στη βροχή και να μ'η βρέχεται, τότε οί δυο παραπάνω γνώσεις θα ήταν ασύμφωνες.

Ένα ερώτημα που άμεσα τίθεται είναι το εξής: πώς και γιατί προκα-

λείται ή γνωστική άσυμφωνία; πώς συμβαίνει, δηλαδή, οί άνθρωποι νά κάνουν συχνά ενέργειες πού δέν ταιριάζουν μέ όσα γνωρίζουν ή νά έχουν απόψεις πού δέν συμφωνοῦν μέ τό υπόλοιπο γνωστικό τους σύστημα; 'Η συζήτηση δυό από τίς πιό συνηθισμένες συνθήκες στίς όποίες μπορεί νά έμφανισθεῖ γνωστική άσυμφωνία, θά έδινε ίσως άπάντηση στό παραπάνω έρώτημα: συχνά συμβαίνουν γεγονότα ή τό άτομο δέχεται κάποιες πληροφορίες πού προκαλοῦν μία, τουλάχιστον στιγμιαία, άσύμφωνη σχέση μέ τίς γνώσεις πού ήδη έχει ή μέ τήν τρέχουσα συμπεριφορά του· από τή στιγμή πού τό άτομο δέν μπορεί νά άσκήσει πλήρη έλεγχο στίς πληροφορίες πού δέχεται ή στά γεγονότα πού μπορεί νά συμβοῦν στό περιβάλλον του, τέτοιου είδους άσυμφωνία είναι εύκολο νά προκληθεῖ. 'Από τήν άλλη μεριά, ακόμα καί όταν δέν πρόκειται για νέες καί άπρόβλεπτες πληροφορίες ή γεγονότα, ή έμφάνιση τῆς γνωστικῆς άσυμφωνίας είναι μιὰ σχεδόν καθημερινή συνθήκη έπειδή πολὺ λίγες καταστάσεις είναι τόσο σαφεῖς ώστε οί γνώμες ή ή συμπεριφορά τοῦ ανθρώπου νά μὴν είναι, ὡς ένα σημεῖο, κρᾶμα αντιφάσεων. "Ένα άτομο π.χ. πού αγοράζει αὐτοκίνητο, μπορεί νά προτιμᾷ τήν α μάρκα έπειδή είναι οικονομική στά κόστος καί τή β για τή γραμμή της. Κάθε φορά λοιπόν πού πρόκειται νά διαμορφωθεῖ μιὰ γνώμη ή νά ληφθεῖ μιὰ απόφαση, αναπόφευκτα δημιουργεῖται κάποια γνωστική άσυμφωνία ανάμεσα στή γνώση ὅτι έγινε μιὰ ενέργεια καί στίς γνώσεις εκείνες πού στηρίζουν ένα διαφορετικό τρόπο δράσης. 'Επειδή υπάρχει ένα μεγάλο φάσμα συνθηκῶν στίς όποίες μπορεί νά έμφανιστεῖ γνωστική άσυμφωνία, εκείνο πού έχει σημασία είναι τό ἐξῆς: κάτω από ποιές συνθήκες ή άσυμφωνία, πού δημιουργεῖται, έμμένει· πότε, δηλαδή, δέν αποτελεί μιὰ κατάσταση στιγμιαία;

'Η σχέση μεταξύ δυό στοιχείων δέν χρειάζεται άπαραίτητα νά είναι λογικά άσυνεπές για νά προκληθεῖ άσυμφωνία· μπορεί ἐξίσου νά παρουσιάσει καί ψυχολογική άσυνέπεια. 'Ο FESTINGER υποστηρίζει ὅτι ή άσυμφωνία μπορεί νά προκύψει από τίς ἐξῆς αἰτίες: α. Λ ο γ ι κ ῆ ἄ σ υ ν έ π ε ι α: σέ τέτοιου είδους άσυμφωνία μπορεί νά βρεθεῖ ένας άνθρωπος ὁ όποῖος, αν καί γνωρίζει ὅτι ὅλοι οί άνθρωποι είναι θνητοί, πιστεύει ὅτι ὁ ἴδιος, μολονότι θνητός, θά ζήσει για πάντα. β. Π ο λ ι τ ι σ τ ι κ ἂ ἥ θ η: συχνά τό πολιτιστικό πλαίσιο καθορίζει τί είναι σύμφωνο καί τί άσύμφωνο. Τό νά τρώει π.χ. ένα άτομο μέ τὰ χέρια σ' ένα επίσημο γεῦμα είναι μιὰ γνώση άσύμφωνη μέ τή γνώση πού έχει αναφορικά μέ τήν έτικέτα στά επίσημα γεύματα. γ. Γ ε ν ι κ ό τ η τ α μ ι ᾶ ς γ ν ὄ σ η ς: άσυμφωνία μπορεί επίσης νά προκληθεῖ όταν μιὰ γνώση περιέχεται σέ μιὰ ἄλλη γενικότερη. Τό νά ψηφίζει π.χ. ένας άριστερός μιὰ δεξιά παράταξη, θά τοῦ προκαλοῦσε άσυμφωνία, έπειδή ή γνώση «εἶμαι άριστερός» συνεπάγεται τή γνώση «ψηφίζω τήν άριστερά». δ. Π ρ ο η γ ο ῦ μ ε ν η ἔ μ π ε ι ρ ί α: αν μιὰ γνώση είναι άσυνε-

πής με γνώσεις που βασίζονται στην προηγούμενη έμπειρία του ατόμου, θα δημιουργηθεί γνωστική άσυνφωνία.

Συνεπώς, η λογική άσυνέπεια δεν είναι η μόνη αίτια άσυνφωνίας. Για να καθοριστεί αν η άσυνφωνία προκύπτει από κάποια αίτια άλλη από τη λογική άσυνέπεια, χρειάζεται να έχει κανείς πληροφορίες για τις προηγούμενες έμπειρίες του ατόμου, το πολιτιστικό του υπόβαθρο, το σύστημα των πεποιθήσεών του ή τα κίνητρά του.

1. Μέγεθος της άσυνφωνίας

Δυο βασικές υποθέσεις της θεωρίας του FESTINGER, στις όποιες θα ξαναγυρίσουμε κάπως πιο αναλυτικά, είναι οι εξής:

α. 'Η γνωστική άσυνφωνία δημιουργεί ψυχολογική ένταση ή οποία προκαλεί στο άτομο κίνητρα για τον περιορισμό της.

β. 'Όταν το άτομο βρίσκεται σε κατάσταση γνωστικής άσυνφωνίας, όχι μόνον επιχειρεί να την περιορίσει, αλλά και επιχειρεί ενεργητικά να αποφύγει καταστάσεις και πληροφορίες οι οποίες θα προκαλούσαν αύξηση της άσυνφωνίας.

'Όσο μεγαλύτερη είναι η άσυνφωνία, τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η πίεση για τον περιορισμό της. Τί καθορίζει όμως το μέγεθος της άσυνφωνίας; Το μέγεθος της άσυνφωνίας, σύμφωνα με τον FESTINGER, εξαρτάται από δυο παράγοντες: τη σπουδαιότητα και τη σχετική ή την κατ' αναλογία βαρύτητα (weighted proportion) των γνωστικών στοιχείων που βρίσκονται σε σχέση άσύμφωνη. Δυο στοιχεία, δηλαδή, μικρής σπουδαιότητας για το άτομο πιθανόν δεν θα προκαλέσουν μεγάλη γνωστική άσυνφωνία, ενώ, αντίθετα, δυο πολύ σημαντικά στοιχεία θα προκαλούσαν μεγάλη άσυνφωνία. 'Αν, για παράδειγμα, ένας άνθρωπος διαθέσει ένα μικρό χρηματικό ποσό για ν' αγοράσει ένα αντικείμενο που δεν το χρειάζεται ιδιαίτερα, η άσυνφωνία που δημιουργείται ανάμεσα σ' αυτά τα δυο στοιχεία είναι στην πραγματικότητα μικρή, έπειδή κανένα από τα στοιχεία («διέθεσα λίγα χρήματα για την αγορά ενός αντικειμένου», «το αντικείμενο δεν μου ήταν ιδιαίτερα απαραίτητο») δεν έχει για το άτομο ιδιαίτερα σοβαρές συνέπειες. Αντίθετα, μεγαλύτερη γνωστική άσυνφωνία θ' αντιμετωπίσει ο φοιτητής που ενώ γνωρίζει ότι οι απαιτήσεις στις εξετάσεις ενός μαθήματος είναι ύψηλές, γνωρίζει ταυτόχρονα ότι οι γνώσεις του για το συγκεκριμένο μάθημα είναι ανεπαρκείς έπειδή δεν διάβασε.

Τί έννοούμε όταν μιλούμε για σπουδαιότητα ενός στοιχείου; 'Αν και η θεωρία της γνωστικής άσυνφωνίας στο σημείο αυτό δεν είναι σαφής, αφήνει να διαφανεί ότι θεωρεί τη σπουδαιότητα σαν μια μεταβλητή με δυο διαστά-

σεις: πρώτα-πρώτα, ή σπουδαιότητα ενός γνωστικοῦ στοιχείου αναφέρεται στο πόσο σημαντικό είναι το στοιχείο καθαυτό για το άτομο. Πόσο σημαντικό είναι π.χ. το στοιχείο «καπνίζω πολύ»; Ποσοτικά, ωστόσο, ή έρώτηση δέν έχει ιδιαίτερη σημασία, εκτός κι αν με την έρώτηση έννοοῦμε συγκεκριμένα «πόσο τοξινωμένος είμαι από το κάπνισμα;» ή «πόσο δύσκολο θά μοῦ ήταν νά σταματήσω το κάπνισμα;». Είναι φανερό ὅμως ὅτι οἱ δυο παραπάνω έρωτήσεις στις ὁποῖες οὐσιαστικά αναλύεται ή έρώτηση - γνωστικό στοιχείο «πόση σπουδαιότητα έχει το γεγονός ὅτι καπνίζω πολύ;» αναφέρονται στην αντίσταση για άλλαγή τοῦ στοιχείου. Ἡ αντίσταση ὅμως ενός γνωστικοῦ στοιχείου και ή σπουδαιότητά του, θεωρητικά είναι τελείως διαφορετικά πράγματα: ή έννοια τῆς αντίστασης πού παρουσιάζει ένα στοιχείο στις άλλες αναφέρεται στον τρόπο με τον ὁποῖο μπορεί ή άσυμφωνία νά περιοριστεί, ένῳ ή έννοια τῆς σπουδαιότητας δείχνει πόση άσυμφωνία ὑπάρχει. Ἡ ἄλλη διάσταση τῆς μεταβλητῆς «σπουδαιότητα» ενός γνωστικοῦ στοιχείου αναφέρεται σέ όλα ὅσα συνεπάγεται το στοιχείο αὐτό για το άτομο. Το γνωστικό στοιχείο π.χ. «πρόκειται νά παντρευτῶ» φαίνεται νά έχει μεγάλη σπουδαιότητα για ὅ,τι συνεπάγεται, ένῳ το ίδιο το στοιχείο δέν είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Ἐτσι, ένῳ ή έννοια τῆς σπουδαιότητας τῶν γνωστικῶν στοιχείων είναι βασική για τον καθορισμό τοῦ μεγέθους τῆς άσυμφωνίας, δέν μπορούμε εὔκολα νά συγκρίνουμε ή νά ποσοτικοποιήσουμε τή σπουδαιότητα τῶν διαφόρων γνωστικῶν στοιχείων.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ καθορισμός τοῦ μεγέθους τῆς άσυμφωνίας με βάση τή σχετική βαρύτητα τῶν γνωστικῶν στοιχείων πού βρίσκονται σέ σχέση άσύμφωνη, είναι ακόμη πιο δύσκολος. Το πρόβλημα παρουσιάζεται ἔτσι: οἱ περισσότερες αναλύσεις μιᾶς συνθήκης άσυμφωνίας ἀπλουστεύουν τή συνθήκη σέ δυο μόνο στοιχεῖα. Ὡστόσο, είναι ἐλάχιστα πιθανό ὅτι το άτομο πού αντιμετωπίζει μιᾶ κατάσταση γνωστικῆς άσυμφωνίας, θά ἐξετάσει δυο μόνο στοιχεῖα μεμονωμένα. Ἀντίθετα, το καθένα από δυο στοιχεῖα σέ σχέση άσύμφωνη συνδέεται με πολλά ἄλλα από τὰ ὁποῖα μερικά είναι σέ σχέση άσυμφωνίας με το συγκεκριμένο στοιχείο και μερικά σέ σχέση σύμφωνη. Για νά γίνουμε σαφεῖς ὅς πάρουμε το παράδειγμα τοῦ ατόμου πού καπνίζει πολύ και πού γνωρίζει ὅτι το κάπνισμα προκαλεῖ καρκίνο. Οἱ θεωρητικοί τῆς γνωστικῆς άσυμφωνίας τείνουν νά αναλύουν τή συνθήκη αὐτή σέ δυο μόνο γνωστικά στοιχεῖα: τή γνώση «καπνίζω πολύ» και τή γνώση «το κάπνισμα προκαλεῖ καρκίνο». Για λόγους, δηλαδή, ἀπλούστευσης αναλύουν δυο μόνο στοιχεῖα, ένῳ στην πραγματικότητα έχουμε νά κάνουμε με δυο σύνολα στοιχείων τὰ ὁποῖα συμβάλλουν στο βαθμό τῆς άσυμφωνίας πού προκαλοῦν. Το ένα σύνολο ἀποτελεῖται από στοιχεῖα συνεπῆ με το κάπνισμα (άνδρισμός, συνήθεια, φόβος ὅτι το άτομο δέν θά καταφέρει νά σταματήσει νά καπνίζει) και το ἄλλο

ἀπὸ στοιχεῖα ἀσυνεπῇ μὲ τὸ κάπνισμα (κοινωνικὴ ἀποδοκιμασία, ἔξοδα, φόβος ἀρρώστιας κλπ.). Ἐνας παράγων συνεπῶς ποὺ συμβάλλει στὸ μέγεθος τῆς ἀσυμφωνίας εἶναι ὁ σχετικὸς ἀριθμὸς τῶν στοιχείων στὸ κάθε σύνολο: ὅσο περισσότερο ἴσος εἶναι ὁ ἀριθμὸς, τόσο μεγαλύτερη θὰ εἶναι ἡ ἀσυμφωνία. Ἐπιπλέον, τὸ κάθε ἐπιμέρους στοιχεῖο τοῦ κάθε συνόλου ἐπηρεάζει τὸ μέγεθος τῆς ἀσυμφωνίας ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητά του. Τὸ μέγεθος τῆς ἀσυμφωνίας, δηλαδή, συνδέεται μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μονάδων ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο γνωστικῶν στοιχείων, ἀλλὰ ἀφοῦ τὸ καθένα ἀξιολογηθεῖ μὲ βάση τὴ σπουδαιότητά του.

2. Τρόποι περιορισμοῦ τῆς ἀσυμφωνίας

Ἄς δοῦμε τώρα, μὲ βάση τὶς δυὸ ὑποθέσεις τῆς θεωρίας τοῦ FESTINGER, τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὸ ἄτομο, ποὺ ἀντιμετωπίζει γνωστικὴ ἀσυμφωνία, ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν περιορίσει.

Ἡ πρώτη ὑπόθεση τῆς θεωρίας εἶναι ὅτι ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία δημιουργεῖ ψυχολογικὴ ἔνταση ἡ ὁποία προκαλεῖ στὸ ἄτομο κίνητρα γιὰ τὸν περιορισμὸ ἢ τὴν ἐξάλειψή της. Ἡ ἰσχὺς αὐτῆς τῆς ἔντασης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἀσυμφωνίας. Ὑπάρχουν ποικίλοι τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἀσυμφωνία μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν τύπο τῶν γνωστικῶν στοιχείων ποὺ περιέχονται στὴν ἀσύμφωνη σχέση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ὅλο γνωστικὸ σύστημα τοῦ ατόμου. Συνήθως, ὅταν ὑπάρχει ἀσυμφωνία μεταξὺ δυὸ γνωστικῶν στοιχείων ἢ συνόλων στοιχείων, αὐτὴ μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ μὲ τὴν ἀλλαγὴ ἑνὸς ἀπ' αὐτά. Ὁ FESTINGER ἀναφέρει τρεῖς τρόπους περιορισμοῦ τῆς ἀσυμφωνίας:

α. Ἀλλαγὴ γνωστικοῦ στοιχείου ποὺ ἀναφέρεται σὲ συμπεριφορά. Ἐνα ἄτομο, δηλαδή, μπορεῖ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του ἂν μεταβάλλει ἓνα γνωστικὸ στοιχεῖο ποὺ συνδέεται μὲ τὴ συμπεριφορά του. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ σημαίνει τόσο ἀλλαγὴ ὅσο καὶ ἄρνηση ἢ διαστρέβλωση μιᾶς συμπεριφορᾶς. Ἄς δοῦμε τὸ παράδειγμα τοῦ καπνιστῆ ποὺ ἡ ἀσυμφωνία του προκαλεῖται ἀπὸ τὶς γνώσεις «καπνίζω πολὺ» καὶ «τὸ κάπνισμα προκαλεῖ καρκίνο». Ἡ ἀσυμφωνία αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ περιοριστεῖ μὲ μιὰ ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς ποὺ συνδέεται μ' ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα σὲ σχέση ἀσύμφωνη: σταματᾶ π.χ. νὰ καπνίζει. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κάθε γνώση σὲ μιὰ σχέση ἀσυμφωνίας ἀποτελεῖται ἀπὸ σύνολο στοιχείων, τὸ ἄτομο καὶ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς του (διακοπὴ καπνίσματος) μπορεῖ νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντιμετωπίζει ἓνα ποσοστὸ ἀσυμφωνίας: στὴν περίπτωσή αὐτή, τὴν ἀσυμφωνία τὴν προκαλεῖ κάποιο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ βρίσκεται σὲ σχέση ἀσύμφωνη μὲ τὴ διακοπὴ τοῦ καπνίσματος (π.χ. μείωση ἀνδρισμοῦ).

Μιά άλλαγή συμπεριφορᾶς, συνεπῶς, δὲν θὰ περιορίζε ἀπαραίτητα τὴν άσυμφωνία σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἄρνηση ἐπίσης ἢ ἡ διαστρέβλωση τῆς συμπεριφορᾶς θὰ παρουσίαζε δυσκολίες· τὸ νὰ διαστρεβλώσει, γιὰ παράδειγμα, ὁ καπνιστὴς τὸν ἀριθμὸ τῶν τσιγάρων ποὺ καπνίζει, θὰ ἦταν ἴσως ἓνας τρόπος νὰ περιορίσει τὴν άσυμφωνία του, οἱ πιέσεις ὅμως τῆς πραγματικότητας θὰ καθιστοῦσαν δύσκολο τὸν τρόπο αὐτό.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ὅταν ὑπάρχει άσυμφωνία ἀνάμεσα σ' ἓνα γνωστικὸ στοιχεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὸ περιβάλλον καὶ σ' ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἀφορᾷ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ατόμου, ἡ άσυμφωνία μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ ἂν μεταβληθεῖ τὸ γνωστικὸ στοιχεῖο τῆς συμπεριφορᾶς, ἔτσι ὥστε νὰ γίνεи σύμφωνο μὲ τὸ περιβάλλον. Ἄν πάρουμε σὰν δεδομένο ὅτι μιὰ γνώση ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἂν ἡ συμπεριφορὰ μεταβληθεῖ, τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ θ' ἀλλάξουν ἐπίσης. Δὲν εἶναι, ὡστόσο, πάντοτε δυνατό νὰ ἐξαλείψει ἢ νὰ περιορίσει κανεὶς τὴν άσυμφωνία μεταβάλλοντας τὴ συμπεριφορὰ ἢ τὰ συναισθήματά του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μιὰ τέτοια ἄλλαγή, ὅταν εἶναι ἐφικτή, μπορεῖ νὰ περιορίσει τὴ συγκεκριμένη άσυμφωνία, εἶναι ὅμως δυνατό νὰ δημιουργήσει ἓνα πλῆθος νέων συνθηκῶν άσυμφωνίας.

β. Ἀλλαγή γνωστικοῦ στοιχείου ποὺ συνδέεται μὲ τὸ περιβάλλον. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο θὰ μεταβάλει κατὰ κάποιο τρόπο τὸ φυσικὸ ἢ τὸ ψυχολογικὸ περιβάλλον του. Ὅπως ἀκριβῶς εἶναι δυνατό νὰ περιορίσει ἓνα ἄτομο τὴ γνωστικὴ του άσυμφωνία ἂν ἐπιφέρει ἀλλαγές σ' ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἀναφέρεται σὲ συμπεριφορὰ, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι δυνατό νὰ μεταβάλει ἓνα περιβαλλοντικὸ γνωστικὸ στοιχεῖο, νὰ μεταβάλει, δηλαδή, τὴ συνθήκη στὴν ὁποία τὸ στοιχεῖο ἀνταποκρίνεται. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς εἶναι πιὸ δύσκολος ἀπὸ τὸν προηγούμενο (άλλαγή συμπεριφορᾶς) ἐπειδὴ προϋποθέτει ἐπαρκῆ ἔλεγχο τοῦ περιβάλλοντος. Ἄν ὅμως τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα ποὺ πρέπει νὰ μεταβληθοῦν γιὰ νὰ περιοριστεῖ ἡ άσυμφωνία ἀναφέρονται στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ ατόμου καὶ ὄχι στὸ φυσικὸ, τότε ἡ ἄλλαγή τους εἶναι περισσότερο ἐφικτή. Αὐτὸ συνήθως ἐπιτυγχάνεται ὅταν τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ βρεῖ ἄλλα ἄτομα ποὺ θὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὶς ἀπόψεις του ἢ θὰ τὶς στήριζαν· ὅταν, δηλαδή, τὸ ἄτομο ὑφίσταται πιέσεις γιὰ κάποιες γνωστικὲς ἀλλαγές, ἡ δημιουργία μιᾶς κοινωνικῆς πραγματικότητας μέσω τῆς συμφωνίας καὶ τῆς ὑποστήριξης τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ βασικὸ μηχανισμὸ γιὰ τὴν ἄλλαγή ἑνὸς γνωστικοῦ στοιχείου.

γ. Μπορεῖ, τέλος, τὸ ἄτομο νὰ περιορίσει τὴν άσυμφωνία του ἂν προσθέσει νέα γνωστικὰ στοιχεῖα στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἢ καὶ στὰ δύο σύνολα στοιχείων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὑπάρχουν πολλές δυνατότητες νὰ περιοριστεῖ ἡ άσυμφωνία. Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ παράδειγμα τοῦ καπνι-

στῇ: ἂν δὲν καταφέρει νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του μ' ἓναν ἀπὸ τοὺς προηγούμενους τρόπους καὶ καταφύγει σ' αὐτὸ τὸν μηχανισμό, θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ πολλές περιπτώσεις θανάτων ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ αἰτίες ἄλλες ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάπνισμα, π.χ. ἀπὸ τροχαῖα ἀτυχήματα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἀσυμφωνία περιορίζεται ἐπειδὴ μειώνεται, μὲ τὴν προσθήκη νέων γνωστικῶν στοιχείων, ἢ σπουδαιότητα τῶν στοιχείων ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀσυμφωνία. Ἄς δοῦμε τώρα ἓνα παράδειγμα στὸ ὁποῖο τὸ ἄτομο, ποὺ ἀντιμετωπίζει γνωστικὴ ἀσυμφωνία, μπορεῖ νὰ καταφύγει μὲ τὴ σειρὰ καὶ στοὺς τρεῖς μηχανισμούς, προκειμένου νὰ τὴν περιορίσει: ὑποθέτουμε ὅτι ἓνα ἄτομο ἔχει ἓνα αὐτοκίνητο ποὺ οἱ φίλοι του τὸ κρίνουν τελείως ἀρνητικά. Οἱ γνώσεις «ἔχω ἀγοράσει ἓνα αὐτοκίνητο» καὶ «τὸ αὐτοκίνητό μου οἱ ἄλλοι τὸ κρίνουν ἀρνητικά», δημιουργοῦν στὸ ἄτομο γνωστικὴ ἀσυμφωνία. Πῶς θὰ μπορούσε ὁ ἄνθρωπος τοῦ παραδείγματος νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του; Ἐνας τρόπος θὰ ἦταν νὰ πουλήσει τὸ αὐτοκίνητό του· στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχουμε ἀλλαγὴ ἑνὸς στοιχείου ποὺ συνδέεται μὲ τὴ συμπεριφορά. Ἄν δὲν καταφύγει στὸν τρόπο αὐτὸ εἴτε ἐπειδὴ δὲν βρίσκει ἀγοραστή ἢ ἐπειδὴ, ἂν τὸ πουλήσει, θὰ χάσει χρήματα, τότε μπορεῖ νὰ καταφύγει στὸ δεύτερο μηχανισμό γιὰ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία: μπορεῖ, δηλαδή, νὰ ἐπιχειρήσει νὰ πείσει τοὺς φίλους του ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ καταπληκτικὴ μηχανή· ἔχουμε, δηλαδή, τώρα προσπάθεια ἀλλαγῆς ἑνὸς περιβαλλοντικοῦ στοιχείου. Οἱ φίλοι του ὅμως μπορεῖ νὰ μὴν πείθονται εὐκόλως· στὴν περίπτωση αὐτὴ, θὰ πρέπει νὰ ψάξει νὰ βρεῖ ἄνθρώπους ποὺ νὰ ἔχουν καλὴ γνώμη γιὰ τὴ συγκεκριμένη μάρκα αὐτοκινήτου· συμβαίνει, δηλαδή, τώρα προσθήκη νέων γνωστικῶν στοιχείων.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ θέλαμε νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ FESTINGER δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ἓνα ἄτομο τείνει νὰ χρησιμοποιήσει περισσότερο τὸν ἓνα παρὰ τὸν ἄλλο τρόπο, οὔτε καὶ ὅτι χρησιμοποιεῖ κανεὶς συστηματικὰ καὶ τοὺς τρεῖς τρόπους περιορισμοῦ τῆς ἀσυμφωνίας. Ἀντίθετα, μία ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες τῆς θεωρίας εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ προβλέψει ποιὸν ἀπὸ τοὺς μηχανισμούς περιορισμοῦ τῆς ἀσυμφωνίας θὰ διαλέξει κανεὶς κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθη-
κες. Καὶ κάτι ἀκόμη: οἱ πιέσεις γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀσυμφωνίας ἢ ἡ σχε-
τικὴ δραστηριότητα τοῦ ατόμου, δὲν περιορίζουν ἀναγκαστικὰ τὴν ἀσυμφωνία. Ἐνα ἄτομο π.χ. μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἱκανὸ νὰ βρεῖ τὴν κοινωνικὴ ὑποστήριξη ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ μεταβάλλει ἓνα γνωστικὸ στοιχεῖο ἢ νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιλέξει τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ θὰ περιορίσουν τὴν ἀσυμφωνία του. Ἐπιπλέον, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ παρατηρηθεῖ αὔξηση τῆς γνωστικῆς ἀσυμ-
φωνίας ὅσο τὸ ἄτομο ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν περιορίσει, γεγονὸς ποὺ ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἀντιμετωπίζει τὴν ὥρα ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του.

Ἡ δεύτερη ὑπόθεση τῆς θεωρίας τοῦ FESTINGER εἶναι ἡ ἐξῆς: ὅταν

τὸ ἄτομο βρίσκεται σὲ κατάσταση γνωστικῆς ἀσυμφωνίας, ὅχι μόνον ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν περιορίσει, ἀλλὰ καὶ ἀποφεύγει καταστάσεις καὶ πληροφορίες ποὺ θὰ προκαλοῦσαν αὐξησὴ τῆς. Στὴν περίπτωση αὐτή, δηλαδή, τὸ ἄτομο ἐπιχειρεῖ εἴτε νὰ μεταβάλλει κάποιες γνώσεις του ἢ νὰ προσθέσει νέες πληροφορίες· κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ἡ προσθήκη τῶν πληροφοριῶν γίνεται μὲ πολὺ ἐπιλεκτικὸ τρόπο: ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐπιδιώξει νὰ συζητήσῃ μὲ ἄτομα ποὺ ὑποθέτει ὅτι θὰ ὑποστηρίζουν τὶς ἀπόψεις του καὶ θ' ἀποφύγει ὅσους προβλέπει ὅτι δὲν θὰ συμφωνήσουν. Ὅταν δὲν ὑπάρχει γνωστικὴ ἀσυμφωνία, τὰ κίνητρα γιὰ νὰ ἐπιζητήσῃ κανεὶς νέες ἢ ν' ἀποφύγει ἀρνητικὰς πληροφορίες, εἶναι πολὺ περιορισμένα.

Ἄν καὶ τὰ παρὰπάνω δείχνουν πῶς ἓνα ἄτομο μπορεῖ νὰ περιορίσει τὴν γνωστικὴ ἀσυμφωνία ποὺ ἀντιμετωπίζει, δὲν δίνουν ἀπάντηση σὲ δυὸ βασικὰ ἐρωτήματα ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀλλαγὴ στάσεων: τί ποσοστὸ ἀσυμφωνίας μπορεῖ ν' ἀνεχτεῖ ἓνα ἄτομο προτοῦ γίνῃ κάποια ἀλλαγὴ στὶς γνωστικὲς του δομές; Ἐπιπλέον, ἂν θεωρήσουμε δεδομένο ὅτι ἡ ἀσυμφωνία θὰ περιοριστεῖ μὲ κάποιον τρόπο, ποιὰς ἀλλαγῆς στὴ συμπεριφορὰ ἢ στὶς στάσεις τοῦ ατόμου θὰ συμβοῦν; Ἐνῶ ἀπαντᾷ μὲ σαφήνεια στὸ πρῶτο ἐρώτημα, ὁ FESTINGER δὲν ξεκαθαρίζει, ἀναφορικὰ μὲ τὸ δεύτερο, ποιὰ στοιχεῖα θ' ἀλλάξουν ἢ ποιὰ νέα μπορεῖ νὰ προστεθοῦν, προκειμένου νὰ περιοριστεῖ ἡ ἀσυμφωνία. Σύμφωνα μὲ τὸν FESTINGER, τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀσυμφωνίας ποὺ μπορεῖ ἓνα ἄτομο νὰ ἀνεχτεῖ ἰσοῦται μὲ τὸ σύνολο τῆς ἀντίστασης ποὺ παρουσιάζει στὶς ἀλλαγῆς τὸ λιγότερο ἀνθεκτικὸ στοιχεῖο. Ἡ ἀσυμφωνία δὲν μπορεῖ νὰ αὐξηθεῖ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, ἐπειδὴ τότε ἀκριβῶς τὸ λιγότερο ἀνθεκτικὸ στοιχεῖο θὰ μεταβληθεῖ περιορίζοντας ἔτσι τὴν ἀσυμφωνία. Δὲν εἶναι, ὥστόσο, ἀπαραίτητο νὰ φθάσῃ ἡ ἀσυμφωνία σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο γιὰ νὰ συμβοῦν ἀλλαγῆς. Καὶ σὲ ἐπίπεδα ἀσυμφωνίας χαμηλότερα, μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του· ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συμβεῖ κάποια ἀλλαγή· ἡ ἀσυμφωνία εἶναι δυνατὸ νὰ περιοριστεῖ μὲ τὴν προσθήκη νέων γνωστικῶν στοιχείων. Ἐτσι, ὅταν ἡ ἀσυμφωνία φτάνει σὲ ἐπίπεδα μὴ ἀνεκτὰ ἀπὸ τὸ ἄτομο, μπορούμε νὰ εἰμάστε σίγουροι ὅτι γιὰ νὰ περιοριστεῖ πρέπει νὰ συμβοῦν κάποιες γνωστικὲς ἀλλαγῆς· ἀντίθετα, σὲ ἐπίπεδα χαμηλότερα ἀπ' αὐτὸ τὸ μέγιστο σημεῖο, μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ μὴν προβεῖ σὲ καμιά δραστηριότητα γιὰ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του ἢ θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ τὴν περιορίσει μὲ τὴν προσθήκη νέων γνωστικῶν στοιχείων.

Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία συνήθως περιορίζεται μὲ τὴν ἀλλαγὴ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων στοιχείων· γι' αὐτό, ὅταν μελετᾷ κανεὶς τὶς μεταβλητὰς ποὺ ἐπηρεάζουν τὸν περιορισμὸ τῆς ἀσυμφωνίας, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὴν ἀνθεκτικότητά τῶν γνωστικῶν στοιχείων, γιατί οἱ

άλλαγές που γίνονται εξαρτώνται σημαντικά από το βαθμό της αντίστασης που αυτά παρουσιάζουν· από την άλλη μεριά, αν τα γνωστικά στοιχεία, που περιλαμβάνονται σε μια σχέση ασύμφωνη, παρουσιάζουν πολύ χαμηλή αντίσταση στις αλλαγές, είναι φανερό ότι η γνωστική ασυμφωνία που προκαλούν είναι πολύ μικρής διάρκειας. Μια μεταβλητή που καθορίζει σημαντικά την ανθεκτικότητα των γνωστικών στοιχείων είναι ο βαθμός που αυτά αντιπροσωπεύουν την πραγματικότητα. Για να μεταβληθεί ένα γνωστικό στοιχείο που αναφέρεται σε συμπεριφορά πρέπει να μεταβληθεί ή συγκεκριμένη συμπεριφορά· συνεπώς, η αντίσταση του γνωστικού στοιχείου ταυτίζεται με την αντίσταση που παρουσιάζει στις αλλαγές ή συμπεριφορά, με την προϋπόθεση πάντα ότι το άτομο δεν έχει χάσει την επαφή του με την πραγματικότητα. Μόνο μικρό μέρος της συμπεριφοράς του ανθρώπου εμφανίζεται πολύ ανθεκτικό στις αλλαγές· συνεχώς τροποποιούμε τη δραστηριότητά μας ανάλογα με τις μεταβολές των συνθηκών που μας περιβάλλουν. Υπάρχουν, ωστόσο, συνθήκες κάτω από τις οποίες η αλλαγή μιας συμπεριφοράς παρουσιάζει ποικίλες δυσκολίες: μπορεί μια αλλαγή να μην είναι έφικτη επειδή το άτομο δεν έχει τη δυνατότητα να αντικαταστήσει μια μορφή συμπεριφοράς με μια άλλη· είναι δυνατό π.χ. ένας πατέρας να μην μπορεί να μεταβάλει τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται στα παιδιά του απλώς επειδή δεν γνωρίζει κάποιον άλλον, εναλλακτικό τρόπο αντιμετώπισής τους. Είναι δυνατόν επίσης μια αλλαγή συμπεριφοράς να αποφεύγεται επειδή είναι όδυνηρή ή σημαίνει για το άτομο κάποιες απώλειες· ένας καπνιστής π.χ. που είναι αναγκασμένος να σταματήσει το κάπνισμα, πρέπει, για να πετύχει την αλλαγή, ν' αντιμετωπίσει τη δυσφορία που αυτή ή προσπάθεια του προκαλεί. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο βαθμός της αντίστασης που παρουσιάζει ή συμπεριφορά στις αλλαγές ρυθμίζεται από το μέγεθος των απωλειών που πρέπει να υποστεί το άτομο. Είναι επίσης πιθανό η συμπεριφορά που πρέπει να μεταβληθεί, για να περιοριστεί ή γνωστική ασυμφωνία, να ικανοποιεί για κάποιους λόγους το άτομο· ένας άνθρωπος π.χ. μπορεί να εξακολουθήσει να πηγαίνει σ' ένα εστιατόριο που δεν τον ικανοποιεί επειδή εκεί μόνο μπορεί να συναντήσει τους φίλους του. Μια συνθήκη, τέλος, που κάνει δύσκολη ή αδύνατη την αλλαγή μιας συμπεριφοράς είναι το αμετάκλητο όρισμένων πράξεων. Σε συνθήκες σαν τις παραπάνω στις οποίες η συμπεριφορά δεν μπορεί να μεταβληθεί, είναι λάθος να λέμε ότι και η αντίσταση του γνωστικού στοιχείου που συνδέεται με τη συμπεριφορά είναι άπεριόριστη· και αυτό, επειδή η αντίσταση του γνωστικού στοιχείου δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη από την πίεση που ασκείται στο στοιχείο αυτό ν' ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Όπως στα στοιχεία που αναφέρονται σε συμπεριφορά έτσι και σ' αυτά που συνδέονται με το περιβάλλον, ο βασικός παράγων που καθορίζει την αν-

θεκτικότητά τους είναι ο βαθμός που αυτά ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Όταν η πραγματικότητα στην οποία αντιστοιχεί ένα γνωστικό στοιχείο είναι σαφής, μηδενίζονται σχεδόν οι δυνατότητες αλλαγής του. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, η πραγματικότητα στην οποία αντιστοιχεί ένα γνωστικό στοιχείο δεν είναι και τόσο σαφής. Όταν, για παράδειγμα, έχουμε να κάνουμε με μια κοινωνική πραγματικότητα, δηλαδή, μια πραγματικότητα που έχει δημιουργηθεί μετά από συμφωνία και με άλλους ανθρώπους, η άντοχή του γνωστικού στοιχείου θα καθοριστεί κυρίως από το βαθμό που είναι δύσκολο να βρεϊ κανείς άτομα που θα στηρίζουν ένα νέο γνωστικό στοιχείο.

Τέλος, μια ακόμη μεταβλητή που καθορίζει την αντίσταση στις αλλαγές των γνωστικών στοιχείων, τόσο αυτών που αντιστοιχούν στο περιβάλλον όσο και αυτών που αντιστοιχούν στη συμπεριφορά, είναι ο αριθμός των στοιχείων με τα οποία συνδέονται: όσο περισσότερο το στοιχείο που πρέπει να μεταβληθεί βρίσκεται σε σχέση συμφωνίας με πολλά άλλα γνωστικά στοιχεία, και στο βαθμό που η αλλαγή του θα προκαλούσε μια νέα γνωστική άσυμφωνία, τόσο πιο άνθεκτικό στις αλλαγές εμφανίζεται το γνωστικό στοιχείο.

ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΣΥΜΦΩΝΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΑΣΕΩΝ ΣΕ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Η θεωρία της γνωστικής άσυμφωνίας με την ευκαμψία που τη χαρακτηρίζει συνδέεται στενά με πολλές περιοχές της Κοινωνικής Ψυχολογίας και έχει εφαρμοστεί σε ποικίλες συνθήκες και πειραματικά υποδείγματα. Θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε σύντομα τις περιοχές αυτές και να δείξουμε τις συνθήκες στις οποίες η γνωστική άσυμφωνία προκαλεί αλλαγή στάσεων.

1. Λήψη αποφάσεων και γνωστική άσυμφωνία

Μολονότι οι ψυχολόγοι ασχολούνται ιδιαίτερα με τη λειτουργία λήψης αποφάσεων (decision making), λίγα είναι γνωστά για τα προβλήματα που προκύπτουν από τη στιγμή που ένα άτομο παίρνει μια απόφαση. Μία από τις πιο σοβαρές συνέπειες της λήψης αποφάσεων, είναι η δημιουργία γνωστικής άσυμφωνίας. Ο FESTINGER θεωρεί τη γνωστική άσυμφωνία αναπόφευκτη συνέπεια μιας απόφασης. Η θεωρία, δηλαδή, συνδέεται με τη συνθήκη στην οποία ένα άτομο διαλέγει τη μία από δύο ή περισσότερες εναλλακτικές περιπτώσεις και απορρίπτει κάποιες άλλες. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι μια απόφαση ανάμεσα σε μια περίπτωση απολύτως καλή (που έχει μόνο θετικά χαρακτηριστικά) και σε μια απολύτως κακή (με αρνητικά μόνο

στοιχεῖα) δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε ἀπόφαση. Μιλοῦμε συνεπῶς γιὰ ἀποφάσεις μόνον ὅταν τὸ ἄτομο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ δυὸ τελείως ἀρνητικὲς περιπτώσεις, σὲ δύο περιπτώσεις ποὺ ἔχουν τόσο ἀρνητικὰ ὅσο καὶ θετικὰ στοιχεῖα καὶ τέλος ὅταν ἔχει νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σίγουρα δὲν μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ ἀποφάσεις ὅταν τὸ ἄτομο ἀπλῶς δηλώνει προτιμήσεις μεταξὺ ἐναλλακτικῶν περιπτώσεων χωρὶς νὰ δεσμεύεται μὲ μιὰ τελικὴ ἐπιλογή· στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἄλλωστε δὲν δημιουργεῖται γνωστικὴ ἀσυμφωνία.

Ἀναφέρθηκε παραπάνω ὅτι μιλοῦμε γιὰ ἀποφάσεις ὅταν τὸ ἄτομο ἔχει νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα σὲ δύο τελείως ἀρνητικὲς περιπτώσεις, σὲ δύο περιπτώσεις ποὺ ἔχουν τόσο ἀρνητικὰ ὅσο καὶ θετικὰ χαρακτηριστικὰ καί, τέλος, ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις. Θὰ δοῦμε σύντομα τίς τρεῖς αὐτὲς συνθήκες τονίζοντας μόνον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποὺ συνδέονται μὲ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς τῆς παρουσίας. Συχνὰ τὸ ἄτομο πρέπει νὰ κάνει μιὰ ἐπιλογή ἀνάμεσα σὲ ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις τελείως ἀρνητικὲς. Ἄν καὶ θεωρητικὰ ἡ συνθήκη αὐτὴ εἶναι δυνατὴ, στὴν πραγματικότητά σπάνια συμβαίνει, γιὰτὶ ἡ ἀπλὴ παρουσία δύο τελείως ἀρνητικῶν περιπτώσεων δὲν δημιουργεῖ συνθήκη λήψης ἀποφάσεων, ἐκτὸς κι ἂν ὑπάρχουν λόγοι ποὺ ἀναγκάζουν τὸ ἄτομο νὰ ἐπιλέξει. Ἄν συμβαίνει αὐτό, τότε μετὰ τὴν ἀπόφαση, θὰ ὑπάρχουν κάποια γνωστικὰ στοιχεῖα ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἐκλογή τῆς μιᾶς περίπτωσης καὶ κάποια ἄλλα ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἐκλογή τῆς ἄλλης. Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκλογή ποὺ ἔκανε τὸ ἄτομο, θὰ ὑπάρχουν ὁρισμένα γνωστικὰ στοιχεῖα ἀσύμφωνα μὲ τὴ συγκεκριμένη ἐκλογή, δηλαδὴ ἀσύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφασή του.

Ὁ πιὸ συνηθισμένος τύπος ἀποφάσεων εἶναι ἡ συνθήκη στὴν ὁποία τὸ ἄτομο πρέπει νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις ποὺ ἔχουν θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικὰ. Στὴ συνθήκη αὐτὴ, θὰ ὑπάρχουν μερικὰ γνωστικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στίς θετικὲς πλευρὲς τῆς περίπτωσης ποὺ τὸ ἄτομο ἀπέρριψε καὶ κάποια στοιχεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στίς ἀρνητικὲς πλευρὲς τῆς περίπτωσης ποὺ διάλεξε. Ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ βρίσκονται σὲ σχέση ἀσύμφωνη μὲ τὴ γνώση ὅτι ἔγινε μιὰ συγκεκριμένη ἐκλογή, θὰ προκαλέσουν στὸ ἄτομο γνωστικὴ ἀσυμφωνία. Τέλος, ἔχουμε τὴ συνθήκη στὴν ὁποία τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις.

Ἄν καὶ ἡ συνθετότητα μιᾶς τέτοιας συνθήκης κάνει δύσκολη τὴν ἀνάλυση τῆς λειτουργίας λήψης ἀποφάσεων, δὲν δυσχεραίνει τὴν ἀνάλυση τῆς ἀσυμφωνίας ποὺ προκαλεῖται ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόφαση. Στὴ συνθήκη αὐτὴ, τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν τὸ ἄτομο σὲ ἀπόφαση διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ

πού πήρε, βρίσκονται σε σχέση άσύμφωνη με τὰ στοιχεῖα πού ἀντιστοιχοῦν στὴ συγκεκριμένη ἀπόφαση.

Γιὰ νὰ γίνει κατανοητὸ γιατί καὶ σὲ ποιὲς περιπτώσεις προκαλεῖται γνωστικὴ άσυμφωνία μετὰ τὴν ἀπόφαση, θὰ ἀναλύσουμε ἓνα τύπο ἀπόφασης· ἄς πάρουμε τὴ συνθήκη στὴν ὁποία ἓνα ἄτομο πρέπει νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ δυὸ θετικὲς ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις, δυὸ ἐργασίες π.χ. πού ἔχουν καὶ οἱ δυὸ πολλὰ θετικὰ χαρακτηριστικά. Πρὶν πάρει μιὰ ἀπόφαση ἀξιολογεῖ τὰ χαρακτηριστικά τῆς καθεμιᾶς καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τὰ συγκρίνει. Τελικὰ διαλέγει τὴ μία ἀπὸ τὶς δυὸ ἐργασίες καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἄλλη· ἄς ὑποθέσουμε ὅτι διάλεξε τὴν ἐργασία Α καὶ ἀπέρριψε τὴ Β. Μετὰ τὴν ἀπόφαση, ὅλα τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα, ἂν ἐξετάζονταν μόνα τους καὶ ὄχι σὲ σχέση μετὰ τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐργασίας Β, θὰ ἔκαναν τὸ ἄτομο νὰ διαλέξει τὴν Α, βρίσκονται σὲ σχέση συμφωνίας μετὰ τὴ συγκεκριμένη ἀπόφαση πού πήρε· ὑπάρχουν, ὥστόσο, ἄρκετὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μόνα τους θὰ ἔκαναν τὸ ἄτομο νὰ διαλέξει τὴν ἐργασία Β. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι σὲ σχέση άσύμφωνη μετὰ τὴν ἀπόφαση πού τὸ ἄτομο πήρε καὶ προκαλοῦν, μετὰ τὴν ἀπόφαση, γνωστικὴ άσυμφωνία· ἡ γνωστικὴ άσυμφωνία, συνεπῶς, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀπόφασης πού πήρε τὸ ἄτομο.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού τὸ ἄτομο ἔχει δεσμευθεῖ σὲ μιὰν ἀπόφαση, ἡ άσυμφωνία πού μπορεῖ νὰ προκύψει προέρχεται ἀπὸ τὴ γνώση ὅτι ἔχει γίνει ἤδη μιὰ ἐπιλογή ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἢ περισσότερες ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις καὶ τὴ γνώση ὅτι τόσο ἡ περίπτωση πού διάλεξε ὅσο καὶ αὐτὴ πού ἀπέρριψε ἔχουν θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά. Πιο ἀπλὰ θὰ λέγαμε ὅτι ἡ άσύμφωνη σχέση δημιουργεῖται ἀνάμεσα στὰ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά τῆς περίπτωσης πού τὸ ἄτομο διάλεξε καὶ τὰ θετικὰ αὐτῆς πού ἀπέρριψε. Ὁ GESTINGER κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὴ γνωστικὴ άσυμφωνία, ψυχολογικὴ λειτουργία πού συμβαίνει μετὰ τὴν ἀπόφαση, καὶ τὴ σύγκρουση πού προηγεῖται τῆς ἀπόφασης. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι τὸ ἄτομο βρίσκεται σὲ σύγκρουση πρὶν πάρει μιὰ ἀπόφαση· μετὰ τὴν ἀπόφαση ἔχει κάνει τὴν ἐκλογή του, ἔχει, δηλαδή, ἐπιλύσει τὴ σύγκρουση καὶ δὲν ὠθεῖται ταυτόχρονα πρὸς δύο ἢ περισσότερες κατευθύνσεις· ἔχει δεσμευθεῖ στὸν τρόπο δράσης πού διάλεξε. Ἐδῶ ὑπάρχει μόνον γνωστικὴ άσυμφωνία καὶ ἡ πίεση γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς δὲν ὠθεῖ τὸ ἄτομο σὲ δυὸ κατευθύνσεις ταυτόχρονα.

Ὑπάρχουν ποικίλες μεταβλητὲς πού καθορίζουν τὸ μέγεθος τῆς άσυμφωνίας πού προκύπτει ἀπὸ μιὰ ἀπόφαση. Μία βασικὴ μεταβλητὴ εἶναι ἡ σ π ο υ δ α ι ό τ η τ α τῆς ἀπόφασης· ὅσο πιο σημαντικὴ γιὰ τὸ ἄτομο εἶναι μιὰ ἀπόφαση ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἢ περισσότερες ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις, τόσο μεγαλύτερη θὰ εἶναι ἡ άσυμφωνία του. Ἔτσι, αὐτὸς πού πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ ἂν θὰ διαθέσει ἓνα χρηματικὸ ποσὸ γιὰ ν' ἀγοράσῃ σπῖτι ἢ αὐτοκίνη-

το, θα αντιμετωπίσει, μετά την απόφαση, μεγαλύτερη άσυμφωνία από ό,τι αν έχει να διαλέξει ανάμεσα σε δυο διαφορετικές μάρκες όδοντόκρεμας. Μία άλλη μεταβλητή που καθορίζει το μέγεθος της γνωστικής άσυμφωνίας είναι η σχετική αξία ή τα θετικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που το άτομο απέρριψε. Η άσυμφωνία στη συνθήκη αυτή υπάρχει επειδή, μετά την απόφαση, το άτομο εξακολουθεί να έχει στο γνωστικό του σύστημα στοιχεία τα όποια, αν εξετάζονταν μεμονωμένα και όχι σε σχέση με τα στοιχεία μιας άλλης περίπτωσης, θα όδηγοῦσαν σε συμπεριφορά διαφορετική απ' αυτή που παρουσίασε το άτομο. Τα στοιχεία αυτά αντιπροσωπεύουν τα θετικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που το άτομο απέρριψε καθώς και τα άρνητικά αυτής που διάλεξε. Συνεπώς, όσο περισσότερα είναι τα θετικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που απέρριψε τόσο μεγαλύτερη θα είναι η γνωστική άσυμφωνία που προκαλείται μετά τη συγκεκριμένη απόφαση. Πιο απλά, σχετικά με τη μεταβλητή αυτή, θα λέγαμε ότι τόσο τα θετικά στοιχεία της περίπτωσης που το άτομο απέρριψε όσο και τα άρνητικά αυτής που διάλεξε, επηρεάζουν το μέγεθος της γνωστικής άσυμφωνίας που ακολουθεί μετά την απόφαση.

Τέλος, η σύμπτωση των κοινών σημείων ή ο βαθμός της γνωστικής άλληλεπικάλυψης (cognitive overlap) που παρατηρείται συχνά στις περιπτώσεις από τις όποιες το άτομο πρέπει να επιλέξει, αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει το μέγεθος της άσυμφωνίας μετά τη λήψη μιας απόφασης. Όταν μιλούμε για ύψηλό βαθμό γνωστικής άλληλεπικάλυψης αναφερόμαστε σε éναλλακτικές περιπτώσεις που είναι όμοιες, ενώ σε μικρό βαθμό αυτό το στοιχείο παρατηρείται σε περιπτώσεις ποιοτικά διαφορετικές. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι όσο περισσότερα είναι τα κοινά σημεία δύο ή περισσότερων éναλλακτικῶν περιπτώσεων και συνεπώς όσο μικρότερη είναι ή ποιοτική τους διαφορά, τόσο μικρότερη θα είναι ή γνωστική άσυμφωνία που ακολουθεί μια απόφαση. Έτσι, μια απόφαση για μία από δύο προτεινόμενες μάρκες αυτοκινήτων (αυτό ή το άλλο αυτοκίνητο) θα προκαλούσε μικρότερη γνωστική άσυμφωνία από μια απόφαση ανάμεσα σ' ένα αυτοκίνητο και ένα ταξίδι στην Εύρώπη.

Όταν, μετά την απόφαση, το άτομο αντιμετωπίζει γνωστική άσυμφωνία, καταφεύγει σε ποικίλους μηχανισμούς για να την περιορίσει. Μπορεί, κατ' αρχή, να ανακαλέσει ή να μεταβάλει την απόφασή του. Είναι δυνατό για να περιοριστεί ή να εξαλειφτεί ή άσυμφωνία, το άτομο να ανακαλέσει ψυχολογικά την απόφασή του· αυτό σημαίνει ότι μπορεί να παραδεχτεί ότι έκανε μια λανθασμένη έκλογή ή να υποστηρίξει ότι στην πραγματικότητα δεν είναι υπεύθυνο για την έκλογή του. Έτσι, το άτομο που αποφάσισε να διαλέξει μια έργασία, απόφαση που τοῦ προξενεί στη συνέχεια γνωστική άσυμφωνία,

θα μπορούσε, για να την περιορίσει, να πείσει τον έαυτό του ότι οι συνθήκες τον ανάγκασαν να κάνει αυτή την έκλογή. Ο περιορισμός όμως της άσυμφωνίας με τον τρόπο αυτό, μπορεί να γίνει μόνον αν το άτομο έχει νέες πληροφορίες που του δείχνουν ότι η απόφασή του είναι λανθασμένη. Ωστόσο, η ανάκληση μιας απόφασης ξαναφέρει το άτομο στην πριν από την απόφαση σύγκρουση και γι' αυτό δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν ικανοποιητικός τρόπος περιορισμού της άσυμφωνίας. Ένας άλλος τρόπος περιορισμού της άσυμφωνίας είναι να μεταβάλει το άτομο τα γνωστικά στοιχεία που αναφέρονται στις περιπτώσεις από τις οποίες έπρεπε να διαλέξει. Ο μηχανισμός αυτός αποτελεί τον πιο άμεσο και πιθανόν τον πιο συνηθισμένο τρόπο περιορισμού της άσυμφωνίας που προέρχεται από τη λήψη μιας απόφασης. Εφόσον στην πραγματικότητα η άσυμφωνία δημιουργείται επειδή υπάρχουν γνωστικά στοιχεία που ανταποκρίνονται στα θετικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που το άτομο απέρριψε και στοιχεία που ανταποκρίνονται στα αρνητικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που διάλεξε, η άσυμφωνία μπορεί να περιοριστεί με την αλλαγή μερικών απ' αυτά τα στοιχεία ή με την προσθήκη νέων στοιχείων, τα οποία θα είναι σύμφωνα με την απόφαση που πήρε το άτομο. Έτσι, με το μηχανισμό αυτό, το άτομο μπορεί να περιορίσει την άσυμφωνία του αν υπερτονίσει τα θετικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που διάλεξε και τα αρνητικά αυτής που απέρριψε, και αν μειώσει αντίστοιχα τα αρνητικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης που διάλεξε και τα θετικά αυτής που απέρριψε. Αν αύξησει, δηλαδή, γνωστικά τη διαφορά ανάμεσα στις περιπτώσεις από τις οποίες είχε να επιλέξει. Αν και ο μηχανισμός αυτός είναι ο πιο συνηθισμένος, η επιτυχία του εξαρτάται τόσο από την ικανότητα του ατόμου όσο και από τις πληροφορίες που έχει στη διάθεσή του.

Ας δούμε το παράδειγμα ενός ατόμου που πρέπει να διαλέξει ανάμεσα σε μια συναυλία και στην πρόσκληση σε δείπνο ενός φίλου του, περιπτώσεις που και οι δυο του αρέσουν εξίσου. Δέχεται τελικά την πρόσκληση του φίλου του. Από τη στιγμή που δεσμεύτηκε σε μιάν απόφαση, είναι πιθανόν ότι θα επιχειρήσει να βρει όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με τη συναυλία: ότι τα έργα που θα έρμηνευτούν τα έχει π.χ. ακούσει πολλές φορές ή αντίθετα ότι του είναι άγνωστα και ότι γνωρίζει από προηγούμενες φορές πόσο δυσάρεστο του είναι να ακούει ένα έργο για πρώτη φορά. ή, τέλος, μπορεί να επικαλεστεί κάποιες αρνητικές κριτικές που έχει διαβάσει για τη συναυλία. με τον ίδιο τρόπο θα επιχειρήσει να βρει όλα τα επιμέρους θετικά χαρακτηριστικά για το βράδυ που θα περάσει με τον φίλο του.

Όσα αναφέραμε αποτελούν τις προεκτάσεις που έχει η θεωρία της γνωστικής άσυμφωνίας στη λήψη αποφάσεων. Πρώτος ο BREHM (1956) εφάρμοσε πειραματικά τις υποθέσεις της θεωρίας του FESTINGER στη λήψη απο-

φάσεων. Θα περιγράψουμε σύντομα τὸ πείραμα (INSKO, 1967) καθὼς καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἔθεσε ἡ ἔρευνά του. Ἡ θεωρία τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας ὑποθέτει ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ κάνει μιὰ ἐλεύθερη ἐκλογή καὶ συνεπῶς δεσμεύεται σὲ μιὰν ἀπόφαση, ἀντιμετωπίζει, μετὰ τὴν ἀπόφασή του, γνωστικὴ ἀσυμφωνία· ὅταν, δηλαδή, τὸ ἄτομο ἔχει νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ ἐναλλακτικὲς περιπτώσεις ποὺ ἔχουν καὶ οἱ δύο τόσο θετικὰ ὅσο καὶ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά, μετὰ τὴν ἀπόφασή του —τὴν ἐπιλογή τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις— ἀντιμετωπίζει γνωστικὴ ἀσυμφωνία. Στὸ πείραμά του ὁ BREHM ζήτησε ἀπὸ τὰ Ὑποκείμενα (γυναῖκες) νὰ ἀξιολογήσουν μιὰ σειρά ἀντικειμένων (π.χ. φορητὸ ραδιόφωνο, ἐπιτραπέζια λάμπα κλπ.) ἐπειδὴ δῆθεν οἱ κατασκευαστὲς αὐτῶν τῶν εἰδῶν ἐνδιαφέρονταν νὰ μάθουν τὴν ἀπόψη τῶν καταναλωτῶν. Ὁ Πειραματιστὴς εἶπε στὰ Ὑ. ὅτι στὸ τέλος σὰν ἀμοιβὴ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους σ' αὐτὴ τὴν ἔρευνα, θὰ ἔπαιρναν ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα· ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἀντικείμενα δὲν ἦταν πολλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα σὲ δύο. Τὸ πείραμα εἶχε δύο συνθήκες: συνθήκη Α: «μεγάλῃ ἀσυμφωνία» καὶ συνθήκη Β: «μικρὴ ἀσυμφωνία». Στὴ συνθήκη Α, τὰ Ὑ. ἔπρεπε νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα σ' ἓνα ἀντικείμενο ποὺ προηγούμενα εἶχαν ἀξιολογήσει πολὺ θετικὰ κι ἓνα ἄλλο ποὺ τὸ εἶχαν ἀξιολογήσει $1/2 - 1\frac{1}{2}$ βαθμὸ χαμηλότερα σὲ μιὰ κλίμακα μὲ 8 διαβαθμίσεις. Στὴ συνθήκη Β διάλεξαν ἀνάμεσα σὲ ἓνα ἀντικείμενο ποὺ τὸ εἶχαν ἀξιολογήσει πολὺ θετικὰ καὶ ἓνα ἄλλο ἀξιολογημένο 3 βαθμοὺς χαμηλότερα. Ἀφοῦ τὰ Ὑ. ἔκαναν τὴν ἐκλογή τους καὶ πῆραν τὸ δῶρο-ἀμοιβή, ὁ Π. τοὺς ζήτησε νὰ διαβάσουν κάποιες γραπτὲς περιγραφὲς ποὺ ἀναφέρονταν σὲ 4 μόνον ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα. Γιὰ τὰ μισὰ περίπου Ὑ. καὶ τῶν δύο πειραματικῶν συνθηκῶν, οἱ δύο ἀπὸ τὶς τέσσερις περιγραφὲς ἀναφέρονταν στὰ ἀντικείμενα τῆς ἐκλογῆς τους, ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα μισὰ ὄχι. Οἱ περιγραφὲς αὐτὲς ἦταν συζητήσεις γιὰ τὰ πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα τῶν ἀντικειμένων. Στὸ τέλος τοῦ πειράματος ζητήθηκε ἀπὸ τὰ Ὑ. νὰ ἀξιολογήσουν ἀκόμη μιὰ φορὰ τὰ ἀντικείμενα, ἐπειδὴ δῆθεν οἱ κατασκευαστὲς ἤθελαν νὰ μάθουν ἂν καὶ πῶς μεταβάλλουν οἱ καταναλωτὲς τὴν ἀξιολόγησή τους ἀφοῦ δοῦν τὰ ἀντικείμενα.

Ἡ βασικὴ ὑπόθεση τοῦ BREHM ἦταν ἡ ἑξῆς: τὰ Ὑ. τῆς συνθήκης Α (μεγάλῃ ἀσυμφωνία) θὰ παρουσίαζαν μεγαλύτερο περιορισμὸ τῆς ἀσυμφωνίας· πὺρ συγκεκριμένα, ὑπέθεσε ὅτι σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἀξιολογήσεις τῶν ἀντικειμένων ποὺ εἶχαν κάνει τὰ Ὑ. πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση (πρὶν, δηλαδή, διαλέξουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀντικείμενα), στὴν ἐπαναξιολόγησή τῶν ἴδιων ἀντικειμένων, τὰ Ὑ. τῆς συνθήκης Α θὰ μεγαλοποιοῦσαν τὰ θετικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντικειμένου ποὺ διάλεξαν καὶ θὰ μείωναν τὰ θετικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἀπέρριψαν, σὲ βαθμὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ Ὑ. τῆς συνθήκης Β. Ὑπέθεσε ἀκόμη ὅτι ὅσο περισσότερα θετικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν καὶ στὰ δύο

άντικείμενα (και σ' αυτό που τὰ Υ. διάλεξαν και σ' αυτό που απέρριψαν), τόσο μεγαλύτερη θά είναι ή γνωστική άσυμφωνία και οί έπακόλουθες προσπάθειες για τόν περιορισμό της· συνεπώς, και οί άλλαγές που θά παρατηρηθοῦν θά είναι μεγαλύτερες· και ακόμα, όταν τὸ άτομο, μετά τήν έκλογή που κάνει, έχει σχετικές πληροφορίες για τὸ αντικείμενο που διάλεξε, περιορίζει πιὸ εύκολα τήν άσυμφωνία του.

Τὰ αποτελέσματα τῆς έρευνας στήριξαν σέ γενικές γραμμές τις ύποθέσεις, αν και δημιουργοῦν μερικά έρωτηματικά· ένα έρώτημα είναι τὸ εξής: αν, για νὰ περιορίσει τήν άσυμφωνία που ακολουθεῖ μιὰ απόφαση, τὸ άτομο αὐξάνει τή σχετική αξία τῆς περίπτωσης που διάλεξε και μειώνει αὐτῆς που απέρριψε. Στὰ εύρήματα τοῦ BREHM παρατηροῦνται βασικές μεταβολές στήν αξιολόγηση τῆς περίπτωσης που απορρίφθηκε (μείωση, δηλαδή, τῆς σχετικής της αξίας), ενώ τὰ αποτελέσματα που αναφέρονταν στήν περίπτωση που επέλέγη ἦταν κάπως άσαφή. Μεταγενέστερες έρευνες, ωστόσο, δείχνουν ότι άλλαγές συμβαίνουν επίσης και στήν περίπτωση που τὰ άτομα επιλέγουν (WALSTER, 1964). Οί έρευνητικές συνεπώς μαρτυρίες δείχνουν ότι ή λήψη μιᾶς απόφασης προκαλεῖ άσυμφωνία και ότι τὸ άτομο προκειμένου νὰ επιτύχει τὸν περιορισμό της, αὐξάνει (υπερτονίζει) τὰ θετικά χαρακτηριστικά τῆς περίπτωσης που διάλεξε και μειώνει τὰ θετικά αὐτῆς που απέρριψε. Για νὰ συμβεῖ, ωστόσο, αὐτὸ θά πρέπει τὸ άτομο νὰ έχει δεσμευτεῖ σέ μιὰν απόφαση. "Ενα άλλο έρώτημα που προκύπτει ἀπὸ τήν έρευνα τοῦ BREHM είναι τὸ εξής: αν ή όμοιότητα τῶν εναλλακτικῶν περιπτώσεων, ἀπὸ τις όποιες τὸ άτομο πρέπει νὰ διαλέξει επηρεάζει τὸν περιορισμό τῆς άσυμφωνίας. Στὸ σημείο αὐτὸ υπενθυμίζουμε ότι ή σύμπτωση τῶν κοινῶν σημείων (άλληλεπικάλυψη) στις εναλλακτικές περιπτώσεις που αντιμετωπίζει τὸ άτομο προκειμένου νὰ καταλήξει σέ μιὰν απόφαση, επηρεάζει τὸν βαθμὸ τῆς άσυμφωνίας: όσο, δηλαδή, περισσότερα είναι τὰ κοινὰ τους σημεία τόσο χαμηλότερο θά είναι τὸ επίπεδο τῆς άσυμφωνίας. Κατὰ συνέπεια, θά περίμενε κανεὶς περισσότερες ενδείξεις περιορισμοῦ τῆς άσυμφωνίας όταν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις εναλλακτικές περιπτώσεις ἀπὸ τις όποιες τὸ άτομο θά κάνει τήν ἐπιλογή του. Τὰ παραπάνω επιβεβαιώνονται και ἀπὸ άλλες έρευνητικές μαρτυρίες. Για τήν τελευταία ύπόθεση τῆς έρευνας που αναφέρεται στὸ ρόλο που παίζουν οί σχετικές πληροφορίες στὸν περιορισμό τῆς άσυμφωνίας, ή έρευνα δὲν ἔδωσε στατιστικῶς σημαντικὰ αποτελέσματα.

Γενικά θά λέγαμε ότι οί προβλέψεις τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς άσυμφωνίας ενισχύονται και ἀπὸ τις έρευνες στήν περιοχὴ τῆς λήψης αποφάσεων. Ὁ ἴδιος ὁ FESTINGER (1964), άλλωστε, ἀφιέρωσε ένα τόμο έρευνητικῆς δουλειᾶς δικῆς του και τῶν συνεργατῶν του στή λειτουργία λήψης αποφάσεων και στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς άσυμφωνίας

σ' αὐτὴ τῇ λειτουργίᾳ. Μετὰ τὴ λήψη ἀποφάσεων συμβαίνουν γνωστικὲς ἀλλαγές πού δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ στάσεων. Στὴν πραγματικότητα, οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς λειτουργίας (λήψης ἀποφάσεων) μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν ἀλλαγὴ στάσεων. Τὸ σημαντικὸ εἶναι τὸ ἑξῆς: οἱ ὑποθέσεις καὶ τὰ δεδομένα τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας πού ἔχουν ἐφαρμογές στὴ λήψη ἀποφάσεων συνδέονται πολὺ στενὰ μὲ τὶς ὑποθέσεις καὶ τὰ δεδομένα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀλλαγῆς στάσεων.

2. Ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση καὶ γνωστικὴ ἀσυμφωνία

Μὲ τὸν ὅρο «ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση» (forced compliance) ἀναφερόμαστε στὶς συνθήκες στὶς ὁποῖες ἓνα ἄτομο ἀναγκάζεται νὰ συμπεριφερθεῖ μὲ τρόπο ἀντίθετο πρὸς τὶς πεποιθήσεις του. Μιὰ τέτοια συμπεριφορὰ μπορεῖ νὰ συμβεῖ εἴτε κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τιμωρίας γιὰ τὴν περίπτωση πού τὸ ἄτομο θὰ ἀρνηθεῖ νὰ κάνει κάτι ἢ μὲ τὴν ὑπόσχεση ἀμοιβῆς γιὰ νὰ κάνει κάτι. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας σὲ συνθήκες ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης περιορίζεται μόνο στὶς περιπτώσεις πού ἡ συμμόρφωση γίνεται δημόσια. Στὴν περίπτωση τῆς ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία προκαλεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἄτομο γνωρίζει ὅτι συμπεριφέρθηκε δημόσια μὲ τρόπο ἀσύμφωνο πρὸς τὶς πεποιθήσεις του.

Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη ἡ περίπτωση τοῦ ἀτόμου πού παρουσιάζει συμπεριφορὰ ἀσυνεπῆ μὲ τὶς πεποιθήσεις του. Μιὰ ματιὰ στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ συμμόρφωση θὰ ἔδειχνε ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ πολὺ λεπτές πιέσεις τῆς ὁμάδας κάνουν τὰ ἄτομα-μέλη τῆς νὰ συμπεριφέρονται μὲ τρόπους πού δὲ συμφωνοῦν μὲ τὶς πεποιθήσεις ἢ τὶς στάσεις τους. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ FESTINGER, πρὶν ἀπὸ τὴ διατύπωση τῆς θεωρίας του τὸ 1957, δημοσίευσε μιὰ ἐρευνα στὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἓνα ἄτομο μπορεῖ νὰ παρουσιάσει ἀλλαγὴ στάσεων σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης σὲ μιὰ ὁμάδα.

Ὁ FESTINGER (1957) διατυπώνει τὴ συνθήκη τῆς ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης μὲ τρόπο ἀπλό: ἓνα ἄτομο κάνει μιὰ ἐνέργεια Χ ἡ συμπεριφορὰ του αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀσυνεπῆς ἢ ἀσύμφωνη μὲ τὶς στάσεις του Π, Ρ, Σ. Ἡ γνώση ὅτι παρουσίασε συμπεριφορὰ Χ εἶναι ἀσύμφωνη μὲ τὴ γνώση ὅτι πιστεύει πὼς οἱ στάσεις του Π, Ρ, Σ, εἶναι σωστές. Ἄν τὸ ἄτομο δὲν μπορεῖ ν' ἀνακαλέσει τὸ Χ (ἄν, δηλαδή, τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα πού ἀντιπροσωπεύουν τὴ συμπεριφορὰ Χ εἶναι ἀνθεκτικὰ στὶς ἀλλαγές), ἡ ἀλλαγὴ τῶν στάσεων του Π, Ρ, Σ, ἔτσι ὥστε νὰ γίνουν συνεπεῖς μὲ τὴ συμπεριφορὰ του Χ, εἶναι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του.

Στις συνθήκες τής αναγκαστικής συμμόρφωσης οποιαδήποτε πίεση άσκειται στο άτομο για να παρουσιάσει αυτή τή συμπεριφορά (ύπόσχεση άμοιβής, άπειλή τιμωρίας) βρίσκεται σε σχέση συνέπειας, συμφωνίας, με τὸ γεγονός ὅτι ἔχει κάνει τή συγκεκριμένη ενέργεια. Τὸ νὰ πληρωθεῖ π.χ. ἓνα ἄτομο για νὰ παρουσιάσει μιὰ συμπεριφορά Χ, παρέχει στο ἄτομο ἓνα στοιχείο σε σχέση συνέπειας με τή συμπεριφορά αὐτή. Μιὰ βασική θεωρητική ἀρχή πού μπορεί νὰ εφαρμοστεῖ σε συνθήκες αναγκαστικής συμμόρφωσης εἶναι, συνεπῶς, ἡ ἐξῆς: ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ πίεση (ύπόσχεση άμοιβής, άπειλή τιμωρίας) πού άσκεῖται στο ἄτομο για νὰ παρουσιάσει μιὰ συμπεριφορά, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ γνωστική άσυμφωνία πού θά ἀντιμετωπίσει. Τὸ μέγεθος τής γνωστικής άσυμφωνίας τοῦ ατόμου, ὥστόσο, δέν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸν παραπάνω παράγοντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τή σπουδαιότητα πού ἔχουν για τὸ ἄτομο οἱ πεποιθήσεις του.

Ἄς δοῦμε πῶς μπορεί νὰ περιοριστεῖ ἡ γνωστική άσυμφωνία σε συνθήκες αναγκαστικής συμμόρφωσης. Πρῶτα-πρῶτα, μπορεί τὸ ἄτομο νὰ μεταβάλλει τή σπουδαιότητα τῶν πεποιθήσεών του ἡ τής συμπεριφορᾶς πού εἶναι άσύμφωνη με τίς πεποιθήσεις του. Ἄν, ὥστόσο, δέν μπορεί νὰ περιορίσει τήν άσυμφωνία του ἀναγκλώντας τή συμπεριφορά του ἡ διαστρεβλώνοντάς την, τότε εἶναι πιθανὸ νὰ καταφύγει σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς πού ἀκολουθοῦν: μπορεί νὰ μειώσει τὸν ἀριθμὸ τῶν άσύμφωνων σχέσεων ἡ νὰ αὐξήσει τίς σύμφωνες σχέσεις. Θά ἐξετάσουμε πῶς ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς τρόπους αὐτοὺς λειτουργεῖ σε μιὰ συνθήκη αναγκαστικής συμμόρφωσης: ὅταν τὸ μέγεθος τής τιμωρίας ἡ τής άμοιβῆς εἶναι ἑπαρκές για νὰ προκαλέσει τή συμπεριφορά συμμόρφωσης τοῦ ατόμου, άσυμφωνία ὑπάρχει μόνο στην περίπτωση πού τὸ ἄτομο ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει τίς ἀρχικές του πεποιθήσεις. Ἄν, μετὰ τήν αναγκαστική συμμόρφωση, μεταβάλλει καὶ τίς πεποιθήσεις του, τότε παύει νὰ ὑπάρχει γνωστική άσυμφωνία. Ἐτσι, ἂν π.χ. ἓνα ἄτομο πού ἡ πολιτική του ιδεολογία εἶναι μᾶλλον συντηρητική ἀναγκαστεῖ, για νὰ πετύχει κάποια εὐνοια, νὰ προβεῖ δημοσίως σε φιλελεύθερες δηλώσεις, ἡ άσυμφωνία πού ἡ συμπεριφορά αὐτὴ θά τοῦ προκαλέσει μπορεί νὰ περιοριστεῖ ἂν τὸ ἄτομο καταλήξει νὰ πιστέψει τίς δηλώσεις πού ἔκανε. Ἄν, ἐξάλλου, ἡ άπειλή τιμωρίας ἡ ἡ ὑπόσχεση άμοιβῆς για νὰ συμμορφωθεῖ τὸ ἄτομο συνοδεύονται καὶ ἀπὸ ἄλλους τύπους ἐπιρροῆς (ἐπιχειρήματα, πειθὼ κλπ.) ὁ παραπάνω τρόπος περιορισμοῦ τής άσυμφωνίας εἶναι ὁ πιὸ συνηθισμένος. Ἐτσι, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πολλές φορές ἡ αναγκαστική συμμόρφωση προκαλεῖ ἀλλαγή στις πεποιθήσεις τοῦ ατόμου. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον ἡ πίεση για τὸν περιορισμὸ τής άσυμφωνίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τής άσυμφωνίας, ἡ ἀλλαγή τῶν πεποιθήσεων μετὰ τήν αναγκαστική συμμόρφωση θά συνέβαινε πιὸ συχνὰ στις περιπτώσεις πού ἡ τιμωρία ἡ ἡ άμοιβὴ εἶναι μικρές. Κατὰ

τὸν FESTINGER, ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ προκαλέσει ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία ποὺ προκαλεῖται. Ἄν π.χ. ἓνας σοβαρὸς ἐνήλικος πληρωθεῖ μὲ 5.000 δρχ. γιὰ νὰ δηλώσει δημόσια ὅτι τοῦ ἀρέσει νὰ διαβάζει Μίκυ-μάους, θ' ἀντιμετωπίσει ὅπωςδὴποτε μικρότερη γνωστικὴ ἀσυμφωνία ἀπὸ τὴν περίπτωση ποὺ γιὰ τὴν ἴδια συμπεριφορὰ θὰ ἀμειβόταν μὲ 200 δρχ.

Ἔτσι, ἂν κανεὶς ἐπιθυμοῦσε νὰ προκαλέσει σ' ἓνα ἄτομο ἀλλαγὴ πεποιθήσεων ἐκτὸς ἀπὸ τὴν δημόσια συμμόρφωσή του, ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ τὸ πετύχει θὰ ἦταν νὰ ρυθμίσει ὥστε ἡ ἀμοιβὴ ἢ ἡ τιμωρία νὰ εἶναι τόσο ποὺ νὰ προκαλέσει τὴν συμμόρφωση. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ἢ ἡ τιμωρία γιὰ μιὰ συμπεριφορὰ ἀσύμφωνη μὲ τίς πεποιθήσεις τοῦ ἀτόμου τόσο μεγαλύτερη θὰ εἶναι ἡ ἀσυμφωνία, ἓνας ἀκόμη μηχανισμὸς στὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ καταφύγει τὸ ἄτομο προκειμένου νὰ περιορίσει τὴν ἀσυμφωνία του, θὰ ἦταν νὰ μεγαλοποιήσει τὴν ἀμοιβὴ ποὺ τοῦ ὑποσχέθηκαν ἢ τὴν τιμωρία μὲ τὴν ὁποία τὸν ἀπειλήσαν.

Ὁ FESTINGER ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀσυμφωνία ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ μ' ἓναν ἀπὸ τοὺς τρόπους ποὺ ἀκολουθοῦν: ἂν μειωθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῆς στάσης ἢ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου, ἂν μεταβληθεῖ ἡ στάση τοῦ ἀτόμου ἔτσι ὥστε νὰ γίνει σύμφωνη μὲ τὴν συμπεριφορὰ ποὺ τὸ ἄτομο παρουσίασε δημόσια καί, τέλος, ἂν μεγαλοποιήσει τὴν ἀμοιβὴ ποὺ πῆρε ἢ τὴν τιμωρία ποὺ ὑπέστη γιὰ νὰ παρουσιάσει τὴν συγκεκριμένη συμπεριφορὰ. Οἱ περισσότεροι ἐρευνητές, ὡστόσο, ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἀλλαγὴ στάσεων σὰν τὸν πρὸ συνηθισμένο τρόπο περιορισμοῦ τῆς ἀσυμφωνίας. Οἱ σχετικὲς ἐρευνες, δηλαδή, ἐπιχείρησαν νὰ ἐλέγξουν τὴν ὑπόθεση ὅτι ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ προκαλέσει ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στάσεων.

Οἱ FESTINGER καὶ CARLSMITH (1959) διεξήγαγαν τὴν πρώτη ἐρευνα ποὺ δείχνει μὲ τρόπο σαφὴ τὴν ἀλλαγὴ στάσεων σὲ συνθήκες ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης. Στὴν ἐρευνα αὐτὴ χρησιμοποίησαν τὴν ἀμοιβὴ γιὰ νὰ προκαλέσουν ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση. Σὲ μιὰ τέτοια συνθήκη τὸ ἄτομο ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ διαλέξει εἴτε νὰ παρουσιάσει συμπεριφορὰ ἀσύμφωνη μὲ τίς πεποιθήσεις του καὶ νὰ πάρει τὴν ἀμοιβὴ ἢ νὰ παραμείνει συνεπὴς στὶς πεποιθήσεις του καὶ νὰ χάσει τὴν ἀμοιβή. Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ ποὺ θὰ κάνει, θ' ἀντιμετωπίσει γνωστικὴ ἀσυμφωνία: ἂν τὸ ἄτομο ἀποφασίσει νὰ συμπεριφερθεῖ μὲ τρόπο ἀσύμφωνο πρὸς τίς πεποιθήσεις του, τότε ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ποὺ τοῦ δίνουν, τόσο μικρότερη θὰ εἶναι ἡ γνωστικὴ του ἀσυμφωνία· ἂν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀποφασίσει νὰ συμπεριφερθεῖ μὲ τρόπο συνεπῆ, τότε ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ποὺ χάνει

τόσο μεγαλύτερη θα είναι ή άσυμφωνία. Οί FESTINGER και CARLSMITH υπέθεσαν ότι ή άναγκαστική συμμόρφωση που προκαλείται από μια μικρή άμοιβή δημιουργεί στο άτομο μεγαλύτερη γνωστική άσυμφωνία και συνεπώς μεγαλύτερη άλλαγή στάσεων σε σύγκριση με τις συνέπειες μιας ύψηλῆς άμοιβῆς. Τά 'Υποκείμενα τῆς έρευνας (φοιτητές) στὴν αρχή τοῦ πειράματος πέ- ρασαν μία ώρα κάνοντας κάποιο πολύ άνιαρό πειραματικό έργο. Στή συνέχεια, ό Πειραματιστής ζήτησε από τὸ κάθε Υ. χωριστά νά τὸν βοηθήσει νά εἰσαγά- γει τὸ επόμενο Υ. στο πείραμα και νά περιγράψει τὸ άνιαρό έργο που μόλις εἶχε τελειώσει σάν πολύ εὐχάριστο. Στὸ πείραμα υπῆρχαν δυὸ συνθήκες άμοι- βῆς: στὴ συνθήκη Α (αχαμηλὴ άμοιβή) τὰ Υ. πληρώθηκαν 1 δολλάριο, ενώ στὴ συνθήκη Β (ύψηλὴ άμοιβή) 20 δολλάρια. Στὰ Υ. και τῶν δυὸ συνθη- κῶν τονίστηκε ότι ή άμοιβή ἦταν τόσο γιὰ τὴ βοήθεια που πρόσφεραν στὴν έρευνα όσο και γιὰ τὴν περίπτωση που θα χρειαζόταν πάλι στο μέλλον νά βοηθήσουν. Στὴ συνέχεια κάλεσαν τὰ Υ. και τῶν δυὸ συνθηκῶν νά πάρουν μέ- ρος σὲ μια συνέντευξη στὴν οποία μεταξύ άλλων τοὺς ρώτησαν ἂν εἶχαν τε- λευταῖα συμμετάσχει σὲ έρευνες τοῦ Τμήματός τους, ἂν βρῆκαν εὐχάριστο τὸ πειραματικό έργο που τοὺς ανέθεσαν νά κάνουν κλπ.

Όπως αναφέρθηκε, οί έρευνητές υπέθεσαν ὅτι τὰ Υ. που εἶχαν πληρω- θεῖ ἓνα δολλάριο γιὰ νά περιγράψουν τὸ άνιαρό πειραματικό έργο σάν εὐχά- ριστο, θα παρουσίαζαν μεγαλύτερη άλλαγή στάσεων από τὰ Υ. που εἶχαν πληρωθεῖ 20 δολλάρια· ή μικρή, δηλαδή, πίεση που δέχτηκαν γιὰ νά παρου- σιάσουν συμπεριφορὰ άσύμφωνη με τις πεποιθήσεις τους αύξῆσε τὴ γνωστική τους άσυμφωνία, με αποτέλεσμα νά μεταβληθεῖ ή στάση τους απέναντι στο άνιαρό έργο. Τὰ αποτελέσματα τῆς έρευνας στήριξαν τὴν παραπάνω υπόθεση: τὰ Υ. που εἶχαν πληρωθεῖ 1 δολλάριο, όταν άργότερα ρωτήθηκαν, ανέφεραν ὅτι δὲν βρῆκαν τὸ πειραματικό έργο τόσο δυσάρεστο ὅσο τὸ θεώρησαν τὰ Υ. που εἶχαν πληρωθεῖ 20 δολλάρια.

Ἡ έρευνα αὐτὴ αποτελεί ἓνα ιδιαίτερο εἶδος τῶν συνθηκῶν άναγκαστι- κῆς συμμόρφωσης που αναφέρεται συχνὰ σάν ἐκτέλεση ρόλου (role playing). Ἡ θεωρία τῆς γνωστικῆς άσυμφωνίας δὲν κάνει σαφὴ διάκριση ανάμεσα στὶς συνθήκες εκτέλεσης ρόλου και τις άλλες μορφές τῆς άναγκαστι- κῆς συμμόρφωσης· από τὴν άλλη μεριά, ή βιβλιογραφία γύρω από τὴν άναγ- καστικὴ συμμόρφωση συνήθως αναφέρεται σὲ έρευνες που χρησιμοποίησαν τὴν τεχνικὴ τῆς εκτέλεσης ρόλου.

Σ' ἓνα άλλο πείραμα ό ROSENBERG (1965) ἐπιχείρησε νά ἐλέγξει τὴν υπόθεση ὅτι ή αντίστροφη σχέση ανάμεσα στο ὕψος τῆς άμοιβῆς και τὴν άλλαγή στάσεων ὀφείλεται στὴν ὑποψία που δημιουργεῖται στὰ Υ. ὅταν ή άμοιβή εἶναι δυσανάλογα μεγάλη γιὰ ἓνα απλὸ έργο. Κατὰ τὸν ROSENBERG τὰ Υ. σὲ τέτοιες συνθήκες ενεργοῦν με τρόπο τέτοιο ὥστε νά αξιολογηθοῦν

εὐνοϊκὰ ἀπὸ τὸν πειραματιστὴ. Ἔτσι, μιὰ ἀμοιβὴ ὑψηλὴ γιὰ νὰ παρουσιάσει τὸ ἄτομο συμπεριφορὰ ἀσύμφωνη πρὸς τὶς στάσεις του, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν δωροδοκία γιὰ ν' ἀλλάξει στάσεις. Ὁ ROSENBERG στὴν ἔρευνά του ὑποστήριξε ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ κάνει μιὰ τέτοια ὑπόθεση δὲν θὰ παρουσιάσει μεγάλη ἀλλαγὴ στάσεων γιὰ νὰ μὴ δώσει γιὰ τὸν ἑαυτό του εἰκόνα τέτοια ποὺ θὰ ἔκανε τὸν πειραματιστὴ νὰ τὸν κρίνει ἀρνητικά. Τὸ πείραμα τοῦ ROSENBERG μοιάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὰ πειράματα ἄλλων ἐρευνητῶν στὴν περιοχὴ τῆς ἀναγκαστικῆς συμμόρφωσης. Τὸ ὕψος τῆς ἀμοιβῆς ποὺ πρόσφερε στὰ Υ. κλιμακωνόταν σὲ διάφορα ἐπίπεδα. Ἡ διαφορὰ τῆς ἐρευνᾶς του ἀπὸ ἄλλα σχετικὰ πειράματα ἦταν ἡ ἐξῆς: στὸ πείραμά του, ἀφοῦ τὰ Υ. ἔγραφαν κάποια δοκίμια μὲ ἐπιχειρηματολογία ἀσυνεπῇ πρὸς τὶς στάσεις τους, ἔγινε ἔλεγχος τῶν στάσεών τους ἀπὸ ἓναν ἄλλο πειραματιστὴ σὲ ἄλλο χῶρο καὶ γιὰ μιὰ δῆθεν ἄλλη ἔρευνα. Πιο συγκεκριμένα, ὅταν τὰ Υ. ἔφτασαν χωριστὰ τὸ καθένα στὸ ἐργαστήριό τοῦ ROSENBERG, ὁ ἐρευνητὴς τοὺς παρακάλεσε νὰ περιμένουν γιὰ μισὴ ὥρα περίπου, ἐπειδὴ ἦταν πολὺ ἀπασχολημένος. Ἀφοῦ τὰ Υ. συμφώνησαν, ὁ ἐρευνητὴς ἔκανε πῶς θυμήθηκε ξαφνικὰ ὅτι πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες ἓνας τελειόφοιτος φοιτητὴς τὸν εἶχε παρακαλέσει νὰ τοῦ στείλει μερικοὺς ἐθελοντὲς γιὰ μιὰ ἔρευνα ποὺ διεξήγαγε, σχετικὴ μὲ τὶς στάσεις. Τοὺς ἐξήγησε ὅτι θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἀξιοποιήσουν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ χρόνο τους, ἀντὶ νὰ περιμένουν στὸ ἐργαστήριό του, μιὰ καὶ ὁ φοιτητὴς ἐπρόκειτο νὰ δώσει κάποια ἀμοιβὴ σὲ ὅσους θὰ ἔπαιρναν μέρος στὴν ἔρευνα αὐτή. Ὅταν πῆγαν στὸ ἄλλο ἐργαστήριό τοὺς ζητήθηκε νὰ γράψουν ἀπὸ ἓνα δοκίμιο μὲ ἐπιχειρήματα ἀντίθετα πρὸς τὶς πεποιθήσεις τους καὶ πληρώθηκαν γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ 1/2 δολλάριο, 1 καὶ 20 δολλάρια. Ὅταν ἐπέστρεψαν στὸ ἐργαστήριό τοῦ ROSENBERG συμπλήρωσαν ἓνα ἐρωτηματολόγιο στάσεων στὸ ὁποῖο περιλαμβάνονταν καὶ ἐρωτήσεις σχετικὲς μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει προηγουμένως στὸ δοκίμιο. Μιὰ ομάδα ἐλέγχου συμπλήρωσε μόνον αὐτὸ τὸ ἐρωτηματολόγιο χωρὶς νὰ ἐπιχειρηματολογήσει. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων ἔδειξε ὅτι ἀντίθετα ἀπὸ τὶς προβλέψεις τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας, ὅσο μεγαλύτερη ἦταν ἡ ἀμοιβὴ τόσο μεγαλύτερη ἀλλαγὴ στάσεων παρατηρήθηκε.

Ὁ ROSENBERG ὑποστηρίζει ὅτι τὰ εὐρήματά του δὲν μειώνουν γενικὰ τὴ δύναμη τῆς θεωρίας τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας. Τονίζει, ὡστόσο, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ στάσεων μέσα στὰ πλαίσια τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι συνήθως μιὰ ἀπλὴ συμπεριφορὰ ἡ ὁποία μὲ ἄμεσο τρόπο καταλύει τὶς στάσεις ἑνὸς ατόμου (ὅπως τὸ νὰ συμφωνήσεις νὰ φᾶς ἓνα φαγητὸ ποὺ δὲν σοῦ ἀρέσει ἢ νὰ ἐπιδοκιμάσεις ἓνα ἄτομο ποὺ γενικὰ ἀποδοκιμάζεται). Στὴν περίπτωσή ὅμως ποὺ ἓνα ἄτομο ἐπεξεργάζεται ἐνεργητικὰ ἓνα σύνολο ἐπιχειρημάτων ποὺ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς στάσεις του, ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία ποὺ

άντιμετωπίζει έχει πιθανόν πολύ πιο σοβαρές συνέπειες από ό,τι θα μπορούσε να περιλάβει μια ανάλυση στα πλαίσια της θεωρίας του FESTINGER. Στην περίπτωση αυτή το άτομο δεν αντιμετωπίζει απλώς το γεγονός ότι έχει επιχειρηματολογήσει αντίθετα προς τις πεποιθήσεις του, αλλά και την άσυνέπεια ανάμεσα στην πειστικότητα των νέων επιχειρημάτων και το συναίσθημα που έχει συνδεθεί με το αντικείμενο των στάσεών του. Ειδικά αυτό το είδος της άσυνέπειας, οι θεωρίες που αναφέρονται στη συναισθηματική και γνωστική συνέπεια, το θεωρούν βασική αιτία αλλαγής στάσεων. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεώρηση, το ύψος της άμοιβής συντελεί ώστε το άτομο να βελτιώσει την ποιότητα των επιχειρημάτων που αναπτύσσει ή μπορεί να λειτουργήσει σαν ενίσχυση που διευκολύνει την αποδοχή των επιχειρημάτων από τη στιγμή που το άτομο τα έχει αναπτύξει. Και στις δυο περιπτώσεις, το αποτέλεσμα είναι αύξηση του βαθμού της γνωστικής άσυνέπειας και μεγαλύτερη αλλαγή στάσεων.

Μετά την περιγραφή πειραμάτων που χρησιμοποίησαν την άμοιβή για να προκαλέσουν αναγκαστική συμμόρφωση, θα περιγράψουμε την έρευνα των ARONSON και MILLS (1959), οι όποιοι επιχείρησαν να ελέγξουν το ρόλο της τιμωρίας. Υπάρχουν δυο βασικοί τύποι έρευνών που αναφέρονται στο ρόλο που παίζει ή τιμωρία στην αναγκαστική συμμόρφωση: ο ένας τύπος αφορά την τιμωρία που χρησιμοποιείται για να ενθαρρύνει μια δραστηριότητα που το άτομο δεν επιθυμεί να αναλάβει και ο άλλος τύπος έρευνών αναφέρεται στην τιμωρία που χρησιμοποιείται για να αποθαρρύνει μια δραστηριότητα που το άτομο επιθυμεί να παρουσιάσει. Με βάση τα παραπάνω, οι ARONSON και MILLS επιχείρησαν να ελέγξουν την υπόθεση ότι ή συμπάθεια που τρέφουν τα μέλη μιας ομάδας γι' αυτήν, συχνά εξαρτάται άμεσα από τη δυσκολία της μύησής τους. Όσο, δηλαδή, πιο δύσκολη είναι ή διαδικασία μύησης σε μια ομάδα τόσο μεγαλύτερη γνωστική άσυμφωνία προκαλείται στο άτομο όταν διαπιστώνει, αφού γίνει μέλος της, ότι ή ομάδα δεν άξιζε τόσο όσο πίστευε. Στην περίπτωση αυτή, ή γνωστική άσυμφωνία μπορεί να περιοριστεί αν το άτομο αλλάξει στάσεις και αρχίσει να βλέπει με θετικό τρόπο την ομάδα.

Στην έρευνα των ARONSON και MILLS τα Υ. (φοιτητές) δέχτηκαν να πάρουν μέρος έθελοντικά σε μια σειρά ομαδικών συζητήσεων γύρω από την ψυχολογία του σέξ. Το πείραμα περιλάμβανε τρεις συνθήκες: οι συνθήκες Α και Β ήταν συνθήκες μύησης στις ομάδες που θα συζητούσαν θέματα σχετικά με την ψυχολογία του σέξ. Στη συνθήκη Α («δυσάρεστη, δύσκολη μύηση») τα Υ. έπρεπε να διαβάσουν μπροστά σ' έναν άντρα πειραματιστή 12 άσεμνες λέξεις και 2 πολύ ζωντανές περιγραφές σεξουαλικής δραστηριότητας από σύγχρονα μυθιστορήματα· στη συνθήκη Β («μύηση μέτριας δυσκολίας») τα

Υ. έπρεπε νά διαβάσουν μπροστά στόν πειραματιστή 5 λέξεις πού είχαν σχέση μέ τò σέξ αλλά δέν ήταν άσεμνες· τέλος, στη συνθήκη Γ, ή όποία ήταν συνθήκη έλέγχου, τά Υ. δέν είχαν νά αντιμετωπίσουν κανενός είδους μήση. Μετά άπ' αυτόν τόν πειραματικό χειρισμό, πληροφόρησαν τά Υ. ότι έπειδή ή όμαδική συζήτηση είχε κιόλας άρχίσει, θα ήταν καλύτερα νά άκούνε άπλώς χωρίς νά μετέχουν ένεργά σ' αυτή, έφόσον δέν είχαν κάνει τήν άπαιτούμενη προετοιμασία. Ή συζήτηση πού άκουσαν αναφερόταν στη σεξουαλική συμπεριφορά τών ζώων και είχε επίτηδες όργανωθεί έτσι ώστε νά είναι άνιαρή. Στο τέλος τά Υ. συμπλήρωσαν ένα έρωτηματολόγιο στο όποιο άξιολογοῦσαν τή συζήτηση πού είχαν άκούσει.

Τά άποτελέσματα στηρίζουν τήν ύπόθεση τής έρευνας: τά Υ. τής συνθήκης Α άξιολόγησαν τή συζήτηση πολύ πιο εύνοϊκά άπό τά Υ. τών άλλων δύο συνθηκών, και τά Υ. τής συνθήκης Β τήν άξιολόγησαν πιο εύνοϊκά άπό τά Υ. τής συνθήκης έλέγχου (Γ), όχι όμως σέ βαθμό στατιστικώς σημαντικό.

Έκτός άπό τίς περιοχές τής λήψης αποφάσεων και τής αναγκαστικής συμμόρφωσης στις όποιες παρατηρεΐται άλλαγή στάσεων σάν άποτέλεσμα γνωστικής άσυμφωνίας, ή σχετική βιβλιογραφία αναφέρει δύο άκόμη συνθήκες, στις όποιες ή γνωστική άσυμφωνία κάνει τò άτομο νά μεταβάλει στάσεις: ή συνθήκη στην όποία ό άνθρωπος εκτίθεται σέ κάποιες πληροφορίες και ή συνθήκη τής κοινωνικής ύποστήριξης.

3. Πληροφορίες και γνωστική άσυμφωνία

Στη συνθήκη αυτή γίνεται διάκριση ανάμεσα στην περίπτωση πού τò άτομο εκούσια επιδιώκει κάποιες πληροφορίες και τήν περίπτωση στην όποία εκτίθεται σέ νέες πληροφορίες χωρίς νά τò θέλει. Σε συνθήκες γνωστικής άσυμφωνίας, τò άτομο επιδιώκει νέες πληροφορίες οί όποιες θα άποκαταστήσουν τή γνωστική του συμφωνία και άποφεύγει αυτές πού συντηροῦν ή αύξάνουν τήν άσυμφωνία του. Άν ή άσυμφωνία ύπάρχει ανάμεσα σέ δυò γνωστικά στοιχεΐα ή σύνολα στοιχείων, μπορεί νά περιοριστεί μέ τήν προσθήκη νέων γνωστικών στοιχείων πού θα προκαλοῦσαν σύμφωνες σχέσεις. Ή εκούσια συνεπώς αναζήτηση πληροφοριών μπορεί νά προέλθει όχι μόνον άπό τήν επιθυμία τοῦ ατόμου νά άντλήσει στοιχεΐα σχετικά μέ κάποια μελλοντική του δραστηριότητα, αλλά και άπό τήν πίεση για τόν περιορισμό τής γνωστικής άσυμφωνίας. Ο βαθμός στον όποιο παρατηρεΐται αυτή ή συμπεριφορά έξαρτάται άπό τò μέγεθος τής άσυμφωνίας καθώς και άπό τίς προσδοκίες τοῦ ατόμου αναφορικά μέ τò περιεχόμενο τών πληροφοριών. Κατά τόν FESTINGER, ή αναζήτηση νέων πληροφοριών συνδέεται καμπυλόγραμμα μέ τò μέγεθος τής άσυμφωνίας: αν δέν ύπάρχει άσυμφωνία ή τò επίπεδό της είναι πολύ

ύψηλό, τότε τὸ ἄτομο οὔτε θὰ ἐπιδιώξει οὔτε θὰ ἀποφύγει νέες πληροφορίες. Ἀντίθετα, ὅταν τὸ ἄτομο ἀντιμετωπίζει ἓνα μέτριο βαθμὸ ἀσυμφωνίας θὰ ἐπιχειρήσει νὰ βρεῖ ὅσο περισσότερες νέες πληροφορίες μπορεῖ οἱ ὁποῖες θὰ δημιουργοῦσαν σύμφωνες σχέσεις καὶ ἀποφεύγει αὐτὲς ποὺ θὰ προκαλοῦσαν αὐξηση τῆς ἀσυμφωνίας του.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ὑπάρχει ἓνα ὅριο μέχρι τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ γνωστικὴ ἀσυμφωνία: ὅταν δυὸ γνωστικὰ στοιχεῖα βρίσκονται οὐ σχέση ἀσύμφωνη, τότε ὁ ὑψηλότερος βαθμὸς στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ ἀσυμφωνία εἶναι ἴσος μὲ τὸ σύνολο τῆς ἀντίστασης γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ λιγότερο ἀνθεκτικοῦ στοιχείου. Ἄν ἡ ἀσυμφωνία ξεπεράσει τὸ σημεῖο αὐτό, τότε τὸ λιγότερο ἰσχυρὸ γνωστικὸ στοιχεῖο θὰ μεταβληθεῖ περιορίζοντας τὴν ἀσυμφωνία. Στὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀσυμφωνία προσεγγίζει αὐτὸ τὸ ὅριο, τὸ ἄτομο ἐνεργητικὰ θὰ ψάξει νὰ βρεῖ νέες πληροφορίες οἱ ὁποῖες θὰ αὐξήσουν ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀσυμφωνία. Ἄν ἡ ἀσυμφωνία γίνεи μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀντίσταση ποὺ παρουσιάζουν στὴν ἀλλαγὴ τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα, τότε τὰ λιγότερο ἀνθεκτικὰ στοιχεῖα θὰ μεταβληθοῦν περιορίζοντας τὴ γνωστικὴ ἀσυμφωνία.

Ἀντίθετα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνθήκες στὶς ὁποῖες τὸ ἄτομο ἐνεργητικὰ ἐπιδιώκει νέες πληροφορίες γιὰ νὰ περιορίσει τὴ γνωστικὴ του ἀσυμφωνία, ὑπάρχουν περιπτώσεις στὶς ὁποῖες τὸ ἄτομο, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξει, δέχεται νέες πληροφορίες ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσουν αὐξηση τῆς ἀσυμφωνίας. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνεи μὲ ποικίλους τρόπους: πρῶτα-πρῶτα, ἓνα ἄτομο τὸ ὁποῖο ἐνεργητικὰ ἐπιδιώκει νέες πληροφορίες γιὰ νὰ περιορίσει τὴ γνωστικὴ του ἀσυμφωνία, διαπιστώνει ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ ζητοῦσε ἐπειδὴ τοῦ χρειάζονταν, δέχεται καὶ πληροφορίες ποὺ δὲν ἤθελε καὶ οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ εἶναι τελείως ἄσχετες μὲ τὰ κίνητρά του. Συχνὰ οἱ διαφημιστὲς δημιουργοῦν μιὰ τέτοια συνθήκη, ἰδιαίτερα στὸ ραδιόφωνο καὶ τὴν τηλεόραση· οἱ ἀκροατὲς ἢ τηλεθεατὲς παρακολουθοῦν κάποιο πρόγραμμα ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει καὶ ταυτόχρονα ἐκτίθενται σὲ κάποιο διαφημιστικὸ μήνυμα ποὺ συνήθως εἶναι τελείως ἄσχετο μὲ τοὺς λόγους ποὺ ὁδήγησαν τὰ ἄτομα αὐτὰ νὰ παρακολουθήσουν τὴ συγκεκριμένη ἐκπομπή. Ἡ περίπτωση αὕτη εἶναι μία ἀπὸ τὶς πιὸ συνηθισμένες στὶς ὁποῖες παρατηρεῖται αὐξηση τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας. Ἔτσι, ἓνα ἄτομο ποὺ μόλις ἔχει ἀγοράσει ἓνα αὐτοκίνητο, βρίσκεται συχνὰ ἀναγκασμένο νὰ ἀκούσει κάποιον νὰ ἐκθειάζει τὰ πλεονεκτήματα μιᾶς ἄλλης μάρκας. Μερικὲς φορὲς ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ ἄτομο νέες πληροφορίες οἱ ὁποῖες προκαλοῦν γνωστικὴ ἀσυμφωνία ἢ αὐξάνουν αὐτὴ ποὺ ἤδη ὑπάρχει· ἓνα συμβὰν π.χ. μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο διαδομένο ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο σ' ἓνα ἄτομο νὰ τὸ ἀποφύγει. Εἶναι ἐπίσης δυνατό, οἱ ἀπρόβλεπτες συνέπειες τῶν ἐνεργειῶν ἐνὸς ἀτόμου νὰ τοῦ προκαλέσουν ἐμπειρίες ποὺ ἐπι-

βάλλουν τή δημιουργία νέων γνωστικῶν στοιχείων. Φυσικά, μιὰ τέτοια ἀναγκαστική ἐπιβολή πληροφοριῶν δὲν προκαλεῖ πάντα γνωστική ἀσυμφωνία, ἀλλὰ ἀρκετὰ συχνά. Οἱ ἄλλοι ἐπίσης, μὲ τοὺς ὁποίους τὸ ἄτομο βρίσκεται σὲ σχέση ἀλληλεπίδρασης, ἀποτελοῦν μιὰ πηγὴ πληροφοριῶν στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ ἀπόψεις τους διαφέρουν. Ἐνα ἄτομο π.χ. μπορεῖ νὰ μιλήσει στοὺς ἄλλους γιὰ μιὰ συγκεκριμένη του ἐνέργεια, εἴτε γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ὑποστήριξή τους ἢ ἀπὸ ἐνθουσιασμό. Κάποιος, ὥστόσο, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀκοῦν μπορεῖ νὰ εἰσαγάγει κάποιες πληροφορίες ἢ νὰ ἐκφράσει τὴ γνώμη του ἢ ὁποία εἶναι ἀσύμφωνη μὲ τὴ συγκεκριμένη δραστηριότητα ποὺ συζητεῖται. Αὐτὸ συμβαίνει συνήθως στὶς περιπτώσεις ποὺ ἓνα ἄτομο, στὴν προσπάθειά του νὰ περιορίσει τὴ γνωστική του ἀσυμφωνία μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὑποστήριξης τῶν ἄλλων, στὴν πραγματικότητα τὴν αὐξάνει ἐπειδὴ κάποιος εἰσάγει πληροφορίες ἀσύμφωνες μὲ τὴ συγκεκριμένη ἐνέργειά του.

Τὰ παραπάνω δὲν ἐξαντλοῦν φυσικά τις περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος ἐκτίθεται ἀναγκαστικὰ σὲ πληροφορίες ποὺ δὲν ἐπεδίωξε καὶ οἱ ὁποῖες αὐξάνουν τὴν ἀσυμφωνία του. Ὁ ἄνθρωπος σπάνια ἐλέγχει σὲ βαθμὸ ἐπαρκῆ τὸ περιβάλλον του ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ τὸ προβλέψει ἱκανοποιητικὰ ἢ νὰ προστατέψει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ γνώσεις ποὺ τοῦ προκαλοῦν ἀσυμφωνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐγγύηση ὅτι οἱ προσπάθειες γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀσυμφωνίας θὰ εἶναι ἐπιτυχεῖς· ἀντίθετα, εἶναι δυνατὸ μιὰ δραστηριότητα τοῦ ατόμου ποὺ ἀποβλέπει στὸν περιορισμὸ τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας νὰ προκαλέσει τὴν αὐξήσή της. Ὄταν τὸ ἄτομο ἀναγκάζεται νὰ δεχτεῖ πληροφορίες ποὺ τοῦ προκαλοῦν ἀσυμφωνία ἢ τὴν αὐξάνουν, προκειμένου νὰ τὴν περιορίσει, μπορεῖ πρῶτα-πρῶτα νὰ καταφύγει σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς ποὺ ἤδη ἀναφέραμε· εἶναι ἐπίσης δυνατό, μόλις δεχτεῖ τις νέες, ἀσύμφωνες πληροφορίες, νὰ ἀναπτύξει κάποιους ἀμυντικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ θὰ ἐμποδίσουν τις πληροφορίες αὐτὲς νὰ ἀποτελέσουν μέρος τοῦ γνωστικοῦ του συστήματος· μπορεῖ, τέλος, τὸ ἄτομο νὰ προβεῖ σὲ ἀντιληπτική διαστρέβλωση τῶν πληροφοριῶν.

4. Κοινωνικὴ ὑποστήριξη καὶ γνωστικὴ ἀσυμφωνία

Γνωστικὴ ἀσυμφωνία μπορεῖ νὰ προκληθεῖ καὶ ὅταν ἓνα ἄτομο γνωρίζει ὅτι κάποιος ἀπὸ τὸ περιβάλλον του ὑποστηρίζει μιὰ ἀποψη ἀντίθετη ἀπὸ τὴ δική του. Ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα στὴν ὁποία ἀνήκει ἓνα ἄτομο ἀποτελεῖ ταυτόχρονα βασικὴ αἰτία γνωστικῆς ἀσυμφωνίας ἀλλὰ καὶ παράγοντα ποὺ περιορίζει ἢ ἐξαλείφει τὴν ἀσυμφωνία ποὺ τὸ μέλος τῆς ὁμάδας ἀντιμετωπίζει. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, πληροφορίες καὶ γνώμες ποὺ κοινοποιοῦν στὸ ἄτομο τὰ ἄλλα μέλη τῆς ὁμάδας, μπορεῖ νὰ εἰσαγάγουν νέα στοιχεῖα ἀσύμφωνα μὲ τὸ

γνωστικό του σύστημα. Από την άλλη, ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους για να περιορίσει κανείς τη γνωστική του άσυμφωνία είναι να αγνοήσει ένα σύνολο πληροφοριών και να προσέξει κάποιο άλλο, κάτι που γίνεται εύκολότερα μέσα στην ομάδα όπου μπορεί το άτομο-μέλος της να βρει άλλα άτομα που συμφωνούν με τις απόψεις που θέλει να διατηρήσει.

Η διαφωνία σε μια ομάδα, αναφορικά με κάποιο θέμα, προκαλεί στα μέλη της γνωστική άσυμφωνία: τα γνωστικά στοιχεία, δηλαδή, που αντιστοιχούν σε κάποια άποψη που ένα μέλος της ομάδας υποστηρίζει, θα είναι άσύμφωνα με τη γνώση ότι ένα άλλο άτομο μέσα στην ομάδα υποστηρίζει μια αντίθετη άποψη. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος της γνωστικής άσυμφωνίας την οποία προκαλεί η διάσταση απόψεων σε μια ομάδα: πρώτα-πρώτα, όταν υπάρχουν αντικειμενικά και όχι κοινωνικά καθορισμένα γνωστικά στοιχεία που είναι σύμφωνα με μια γνώση ή πεποίθηση, τότε η διαφωνία θα προκαλέσει χαμηλή γνωστική άσυμφωνία. Στις περιπτώσεις, δηλαδή, που η άποψη ενός μέλους της ομάδας αναφέρεται σε μια φυσική πραγματικότητα, η διαφωνία του με τα άλλα μέλη προκαλεί μικρή άσυμφωνία. Αν, π.χ., ένα άτομο πιστεύει ότι το γυαλί είναι εύθραυστο, υπάρχουν τόσο πολλά γνωστικά στοιχεία που προέρχονται από την εμπειρία του ατόμου και τα οποία βρίσκονται σε σχέση σύμφωνη με αυτή την άποψη, ώστε θα δημιουργηθεί πολύ μικρή γνωστική άσυμφωνία αν κάποιος άλλος διατυπώσει μια γνώμη αντίθετη (ότι π.χ. το γυαλί δεν σπάζει). Αντίθετα, αν κάποιος πιστεύει στη μετεμψύχωση, τα γνωστικά στοιχεία που αντιστοιχούν στη φυσική πραγματικότητα και είναι σύμφωνα με αυτή την πεποίθηση είναι τόσο λίγα, αν υπάρχουν, ώστε η διατύπωση μιας αντίθετης γνώμης θα προκαλούσε στο άτομο μεγάλη γνωστική άσυμφωνία.

Μια άλλη μεταβλητή που επηρεάζει σε τέτοιες συνθήκες το μέγεθος της άσυμφωνίας είναι ο αριθμός των ατόμων που συμφωνούν με την άποψη που υποστηρίζει ένα άτομο μέσα στην ομάδα. Όσο περισσότερα μέλη της ομάδας συμφωνούν με την άποψη που υποστηρίζει ένα άτομο, τόσο περισσότερα είναι τα γνωστικά στοιχεία που βρίσκονται σε σχέση σύμφωνη με αυτή την άποψη και συνεπώς τόσο μικρότερος είναι ο βαθμός της γνωστικής άσυμφωνίας που θα αντιμετωπίσει το άτομο. Το μέγεθος της άσυμφωνίας θα επηρεασθεί φυσικά και από τις μεταβλητές που επηρεάζουν τη σπουδαιότητα των γνωστικών στοιχείων τα οποία περιέχονται σε μια συνθήκη γνωστικής άσυμφωνίας, επειδή όσο περισσότερο σημαντικά είναι αυτά τα στοιχεία, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η άσυμφωνία. Μια τέτοια μεταβλητή είναι το πόσο σχετικό με την άποψη για την οποία δημιουργήθηκε η διαφωνία θεωρείται από την ομάδα το άτομο που διαφωνεί. Αν, δηλαδή, το άτομο που διαφωνεί θεωρείται ειδικός στο θέμα για το οποίο υπάρχει διαφωνία, τότε η γνωστική άσυμφωνία

τὴν ὁποία θὰ προκαλέσει ἡ διαφωνία του μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ομάδας, θὰ εἶναι μεγάλη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂν ἡ γνώμη γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχει διαφωνία εἶναι σημαντική γιὰ τὴν ομάδα, τότε ἐπίσης ἡ γνωστική ἀσυμφωνία θὰ εἶναι μεγάλη. Ἡ ἔκταση ἐπίσης τῆς ἴδιας τῆς διαφωνίας θὰ ἐπηρεάσει τὸ μέγεθος τῆς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνα ἄτομο (τὸ Α) μέσα στὴν ομάδα ὑποστηρίζει ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς τοὺς νεαροὺς παραπτωματίες εἶναι ἡ αὐστηρὴ πειθαρχία καὶ ἡ σκληρὴ τιμωρία γιὰ κάθε παραβίαση τοῦ νόμου· ἂν ἓνα ἄλλο μέλος (τὸ Β) διατυπώσει τὴ γνώμη ὅτι τόσο ἡ πειθαρχία ὅσο καὶ ἡ τιμωρία πρέπει νὰ κινοῦνται στὰ πλαίσια τῆς λογικῆς καὶ νὰ παίρνουν ὑπόψη τοὺς πολλοὺς παράγοντες, τότε στὸ ἄτομο Α θὰ δημιουργηθεῖ ἓνας ὁρισμένος βαθμὸς γνωστικῆς ἀσυμφωνίας· ἂν ὅμως ἓνα ἄτομο Γ ἐκφράσει τὴν ἀποψη ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς τοὺς παραπτωματίες εἶναι νὰ τοὺς δείξει καλωσύνη καὶ ἀγάπη, τότε στὸ μέλος Α αὕτὴ ἡ διάσταση ἀπόψεων θὰ προκαλέσει ὑψηλὸ βαθμὸ γνωστικῆς ἀσυμφωνίας.

Ὅπως εἶδαμε, ὅταν ὑπάρχει γνωστικὴ ἀσυμφωνία, ὑπάρχουν ἀντίστοιχα πιέσεις γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀσυμφωνία, τόσο περισσότερες θὰ εἶναι οἱ πιέσεις. Ὅταν τὸ ἄτομο ἀντιμετωπίζει γνωστικὴ ἀσυμφωνία ποὺ τὴν προκάλεσε ἡ διαφωνία του μὲ ἄλλα ἄτομα, προκειμένου νὰ τὴν περιορίσει, μπορεῖ νὰ καταφύγει σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς ποὺ ἀκολουθοῦν. Μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει αὐτοὺς ποὺ διαφωνοῦν μαζί του, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς δικῆς του ἀποψης. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτὴ ἀντιστοιχεῖ μὲ ὅ,τι χαρακτηρίσαμε ἤδη ἀλλαγὴ τοῦ περιβάλλοντος ἢ τῶν γνωστικῶν στοιχείων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ περιβάλλον. Ἐνας ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ περιορίσει ἢ νὰ ἐξαλείψει κανεὶς τὴν ἀσυμφωνία ποὺ τοῦ προκάλεσε ἡ διαφωνία του μὲ ἄλλα ἄτομα, εἶναι νὰ μεταβάλλει τίς πεποιθήσεις του ἔτσι ὥστε νὰ συμφωνήσῃ μὲ τοὺς ἄλλους. Μιὰ τέτοια ἀλλαγὴ, ὡστόσο, ἐπηρεάζει ἀποτελεσματικὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀσυμφωνίας μόνον ἂν τὰ ἄτομα ποὺ συμφωνοῦν μαζί του εἶναι λίγα· ἂν εἶναι πολλά, μιὰ ἀλλαγὴ τῶν ἀπόψεων του θὰ γινόταν αἰτία νέας γνωστικῆς ἀσυμφωνίας, ἐφόσον στὴν περίπτωσιν αὕτὴ θὰ διαφωνοῦσε μὲ τὰ περισσότερα μέλη τῆς ομάδας. Τέλος, ἓνας ἀκόμη τρόπος γιὰ νὰ περιορίσει κανεὶς τὴν ἀσυμφωνία ποὺ προκαλεῖ ἡ διάσταση ἀπόψεων σὲ διαπροσωπικὸ ἐπίπεδο εἶναι νὰ σταματήσει νὰ συγκρίνει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ ἄτομο ποὺ διαφωνεῖ μαζί του· ἔτσι, μπορεῖ ν' ἀποδώσῃ στὸν ἄλλον διαφορετικὰ χαρακτηριστικά, ἐμπειρίες ἢ κίνητρα, μπορεῖ νὰ τὸν ἀπομονώσῃ ἢ νὰ τὸν ἀπορρίψῃ σὰν ἄτομο.

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ευρήματα έρευνών που είχαν άφετηρία τις ύποθέσεις τής θεωρίας του FESTINGER όδήγησαν σε τροποποιήσεις που ύποστηρίζουν ότι οι βασικές άρχές τής θεωρίας τής γνωστικής άσυμφωνίας μπορούν να έφαρμοσθούν μόνον κάτω από όρισμένες συνθήκες. Οι πιο άξιοσημείωτες τροποποιήσεις τής θεωρίας είναι αυτές που πρότειναν οι BREHM και COHEN (1962), ό ίδιος ό FESTINGER (1964), ό ARONSON (1968) και ό BRAMEL (1968).

Οι BREHM και COHEN (1962) τόνισαν τόν ρόλο που παίζουν στη γνωστική άσυμφωνία ή δέσμευση (commitment) και ή βούληση (volition). Ύποστήριξαν ότι ή άσύμφωνη σχέση δυο γνωστικών στοιχείων, ή όποία όδηγεϊ σε άσυμφωνία έξαρτάται από τόν βαθμό δέσμευσης τού άτόμου, από τόν πόσο, δηλαδή, τόν άτομο δεσμεύεται σε μιάν άπόφαση. "Αν π.χ. ένα άτομο πάρει μιάν άπόφαση που μπορεί να άνακαλέσει, δέν δεσμεύεται και συνεπώς δέν θά άντιμετωπίσει γνωστική άσυμφωνία. "Αν, από τήν άλλη μεριά, κάνει μιάν ένέργεια άμετάκλητη (π.χ. καταστρέψει έναν πίνακα ζωγραφικής) ή πάρει μιάν άπόφαση που θά έχει συνέπειες για όλη του τή ζωή, τότε άντιμετωπίζει γνωστική άσυμφωνία, συνέπεια τής όποίας θά είναι ή έμφάνιση όρισμένης συμπεριφοράς για τόν περιορισμό της. Σημαντικός επίσης στη δημιουργία άσυμφωνίας είναι ό ρόλος τής μεταβλητής βούληση. Κατά τούς BREHM και COHEN για να δημιουργηθεϊ γνωστική άσυμφωνία τόν άτομο πρέπει να πιστεύει ότι διάλεξε, ότι ένήργησε με τή θέλησή του. "Η βούληση συνεπάγεται έλεγχο αλλά και ευθύνη τού άτόμου για τις συνέπειες τών ενεργειών του. Τόν μέγεθος τής γνωστικής άσυμφωνίας, για τούς παραπάνω έρευνητές, είναι άνάλογο με τόν βαθμό τής ελεύθερης έκλογής τού άτόμου. "Η βασική ιδέα τών BREHM και COHEN είναι ή έξής: τά θετικά στοιχεία τών περιπτώσεων από τις όποιες τόν άτομο πρέπει να επιλέξει, ή άμοιβή, ή τιμωρία και οι λοιποί παράγοντες που ώθουν τόν άτομο να παρουσιάσει συμπεριφορά άσύμφωνη με τις πεποιθήσεις του, προκαλούν γνωστική άσυμφωνία, μόνον όταν επηρεάζουν τή βούλησή του. Είναι λογικό π.χ. να ύποθέσει κανείς ότι ή άνεπαρκής άμοιβή που δίνεται σ' ένα άτομο για να επιχειρηματολογήσει άντίθετα προς τις πεποιθήσεις του, θά αύξήσει τόν έλεγχο και τήν ευθύνη για τις συνέπειες τής συμπεριφοράς του: όσο μικρότερη είναι ή άμοιβή που προσφέρεται, τόσο μεγαλύτερος θά είναι ό έλεγχος που τόν άτομο θά άσκήσει στη συμπεριφορά του: στην περίπτωση αυτή, τόν άτομο δέν μπορεί να ισχυριστεί ότι «δέν είχε έκλογή» επειδή ή άμοιβή ήταν ύπερβολικά μεγάλη (INSKO και SCHOPPLER, 1972). Δυστυχώς, οι έρευνητές αυτοί δέν έδωσαν ένα πλήρες θεωρητικό σχήμα που να έξηγεί πώς λειτουργούν αυτές οι μεταβλητές στη δημιουργία τής άσυμφωνίας. "Αργότερα ό FESTINGER (1964) δέχθηκε τή

μεταβλητή «δέσμευση» και επιχειρήσε να καθορίσει το ρόλο της.

Στην πρώτη διατύπωση της θεωρίας του το 1957, ο FESTINGER ένδιαφέρθηκε κυρίως να μάθει τί συμβαίνει άμέσως μετά από μια άπόφαση. 'Η άποψη του ήταν ή εξής: πριν άποφασίσει το άτομο αντιμετώπιζει σύγκρουση κατά τη διάρκεια της οποίας συλλέγει και αξιολογεϊ πληροφορίες σχετικές με την άπόφαση που πρόκειται να πάρει. "Όταν έχει άρκετές άποδείξεις για την ορθότητα μιας όρισμένης έκλογής, άποφασίζει. Μετά τη λειτουργία αυτή (λήψη άπόφασης), το άτομο δοκιμάζει γνωστική άσυμφωνία την οποία επιχειρεϊ να περιορίσει. 'Η μόνη συνέπεια της σύγκρουσης που προηγήθηκε φαίνεται στο μέγεθος της άσυμφωνίας: όσο μεγαλύτερη σύγκρουση αντιμετώπισε το άτομο πριν άποφασίσει, τόσο μεγαλύτερη θα είναι ή άσυμφωνία που ο' ακολουθήσει την άπόφαση. 'Επιπλέον, ή άσυμφωνία βρίσκεται στο ύψηλότερό της σημείο άμέσως μετά την άπόφαση και εξασθενεϊ σιγά-σιγά. Στα 1964 ο FESTINGER, με βάση προηγούμενες έρευνες, τροποποίησε τις άπόψεις του τουλάχιστον σε τρία σημεία: πρώτα-πρώτα, ή δραστηριότητα που παρουσιάζει το άτομο πριν άποφασίσει έχει πιθανόν επιδράσεις στη συμπεριφορά που ακολουθεϊ την άπόφαση, χωρίς, ωστόσο, να καθορίζονται αυτές οι επιδράσεις. Δέχεται επίσης το ρόλο της μεταβλητής «δέσμευση» που πρότειναν οι BREHM και COHEN. 'Υποστήριξε, ωστόσο, ότι το άτομο δεσμεύεται με μιάν άπόφαση μόνον αν αυτή επηρεάζει την επακόλουθη συμπεριφορά του. 'Απορρίπτει συνεπώς την άποψη των παραπάνω έρευνητών ότι προϋπόθεση για να νιώσει το άτομο δεσμευμένο είναι το άμετάκλητο της άπόφασης. 'Ετσι, στην αναθεώρηση της θεωρίας του το 1964 περιορίζει τη θεωρία της άσυμφωνίας, τουλάχιστον όπως αυτή εφαρμόζεται στις αποφάσεις, στις συνθήκες στις όποιες το άτομο έχει δεσμευθεϊ. Τέλος, από το 1964 ο FESTINGER μετέβαλε επίσης τις άπόψεις του για την εξέλιξη (πορεία) της άσυμφωνίας, ή οποία ακολουθεϊ μια άπόφαση. 'Η άποψη του τώρα είναι ότι άμέσως μετά την άπόφαση ακολουθεϊ μια περίοδος στην οποία το άτομο δοκιμάζει μεταμέλεια (regret). Είναι ή περίοδος άμέσως μετά την άπόφαση και πριν ακόμη οι ενέργειες για τόν περιορισμό της άσυμφωνίας φέρουν άποτέλεσμα. "Αν και δέν είναι πολύ σαφής ο FESTINGER σ' αυτό το σημείο, φαίνεται να πιστεύει πως ή άσυμφωνία και ή μεταμέλεια δημιουργούνται και υπάρχουν ταυτόχρονα στο άτομο.

Στις τροποποιήσεις που επέφερε ο ARONSON (1968) στη θεωρία της γνωστικής άσυμφωνίας υποστηρίζει ότι ο FESTINGER άγνόησε μερικές σημαντικές μεταβλητές: πρώτα-πρώτα, ή θεωρία υποθέτει, τουλάχιστον έμμεσα, ότι όλοι αντιδροΰν στην άσυμφωνία με τόν ίδιο τρόπο. 'Αντίθετα, ο ARONSON υποστηρίζει ότι ή γνωστική άσυμφωνία δέν οδηγεί άπαραίτητα σε συμπεριφορά περιορισμού της και ότι συνεπώς μπορεί να είναι άνεκτή.

Αυτό σημαίνει ότι ο βαθμός άνοχής της άσυμφωνίας μπορεί να διαφέρει από άτομο σε άτομο. Πάντα κατά τον ARONSON, ο FESTINGER δέν τοποθετεί εκεί που πρέπει την αίτία της άσυμφωνίας. Ο ARONSON υποστηρίζει ότι εκείνο που προκαλεί κυρίως άσυμφωνία είναι ή σχέση ανάμεσα στην εικόνα που έχει τό άτομο για τόν έαυτό του και στις γνώσεις που αναφέρονται στη συμπεριφορά του. "Αν π.χ. θεωρεί κάποιος τόν έαυτό του έντιμο, ή γνώση ότι φέρθηκε σε κάποιον άνέντιμα είναι άσύμφωνη με την εικόνα που έχει για τόν έαυτό του, γεγονός που θα τοῦ προκαλέσει γνωστική άσυμφωνία. Συνεπώς, ή προσδοκία (expectancy) παίζει σημαντικόν ρόλο στη δημιουργία της άσυμφωνίας: τό άτομο περιμένει ότι θα συμπεριφερθεί μ' έναν όρισμένο τρόπο και ή συμπεριφορά που έρχεται σε αντίθεση με τις προσδοκίες του, τοῦ προκαλεί άσυμφωνία.

Ανάλογη θέση παίρνει και ο BRAMEL (1968) άν και δέν συμφωνεί με τόν ARONSON σε όλα τά σημεία. Υποστηρίζει ότι ή άσυμφωνία προκαλείται όταν τό άτομο αντιμετώπιζει πληροφορίες που δέν ένισχύουν μιá προσδοκία και ακόμη όταν ανακαλύπτει ότι έχει κάνει μιá επιλογή που δέν τή χαρακτηρίζει ικανότητα ή ήθική· ή άσυμφωνία, συνεπώς, είναι ένα συναισθημα προσωπικής άνικανότητας, μιá μορφή άγχους που οδηγεί σε συμπεριφορά περιορισμού της.

Από τις παραπάνω τροποποιήσεις της θεωρίας τοῦ FESTINGER, στις όποιες αναφερθήκαμε σύντομα, βγαίνει τό συμπέρασμα ότι ή γνωστική άσυμφωνία οδηγεί σε συμπεριφορά περιορισμού της στις συνθήκες που τό άτομο αισθάνεται δεσμευμένο, όταν πιστεύει ότι είναι υπεύθυνο για τή συμπεριφορά του, ότι έκανε, δηλαδή, μιá ελεύθερη επιλογή, όταν ή συμπεριφορά του βρίσκεται σε αντίθεση με τις προσδοκίες του και τέλος στις συνθήκες που διαπιστώνει ότι έχει συμπεριφερθεί με τρόπο που δέν τόν διακρίνει ή ικανότητα ή ή ήθική.

Από όλες τις θεωρίες γνωστικής συνέπειας ή θεωρία τοῦ FESTINGER υπήρξε μέχρι τώρα ή πιο δημοφιλής αλλά και αυτή που αποτέλεσε περισσότερο τό στόχο κριτικής και αντιφατικών συζητήσεων (KIESLER, COLLINS και MILLER, 1969). Τά βασικά της σημεία τά όποια κυρίως συζητήθηκαν είναι τά εξής: πρώτα-πρώτα, οι υποθέσεις της θεωρίας χαρακτηρίστηκαν συχνά σαν άσαφείς. Για να μπορεί, ώστόσο, μιá θεωρία να χαρακτηριστεί ισχυρή πρέπει να κάνει προβλέψεις που οι άλλες θεωρίες δέν μπορούν να χειριστούν. Μιá άλλη κριτική άσκήθηκε έναντίον τών πειραμάτων που έγιναν μέσα στα πλαίσια αυτής της θεωρίας, κριτική που αναφερόταν στα άσθενή τους αποτελέσματα, στην άπουσία ομάδας έλέγχου ή τις έναλλακτικές έρμηνείες τών ίδιων αποτελεσμάτων. Τά παραπάνω, ώστόσο, δέν αποτελούν κριτική της ίδιας της θεωρίας, αλλά τών πειραμάτων που γίνονται στα πλαί-

σιά της. Ἡ θεωρία τοῦ FESTINGER ἔχει δεχθεῖ ἐπίσης κριτική γιὰ τὶς σύνθετες μεθόδους καὶ διαδικασίες ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐλέγξει τὶς ὑποθέσεις της. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ αὐτὸ ἐπίσης δὲν ἀποτελεῖ κριτικὴ τῆς ἴδιας τῆς θεωρίας, θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ συμπεριφορὰ ποὺ ἡ πειραματικὴ Κοινωνικὴ Ψυχολογία ἐπιθυμεῖ νὰ ἐρευνήσει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει εἶναι σύνθετη καθαυτὴ ἢ τουλάχιστον ἔτσι φαίνεται μέχρι αὐτὴ τῇ στιγμῇ στὴν ἱστορία τῆς Κοινωνικῆς Ψυχολογίας (ARONSON, in BERKOWITZ, vol. 4). Ἔτσι, ἡ συνθετότητα μιᾶς πειραματικῆς διαδικασίας δὲν ἀντανάκλᾳ ἀρνητικὰ στὴν ἀξία ἢ τὴν ἰσχὺ τῶν δεδομένων ποὺ προῆλθαν ἀπ' αὐτὴ τῇ διαδικασίᾳ.

Ἡ συζήτηση καὶ ἡ κριτικὴ ποὺ ἡ θεωρία τοῦ FESTINGER προκάλεσε, δὲν ἀλλοιώνει τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι μιὰ θεωρία μὲ λογικὴ συνέπεια, ἀπλὴ καὶ ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση ὑποθέσεων ποὺ μποροῦν νὰ τεθοῦν σὲ ἔλεγχο. Ἐπιπλέον, προκάλεσε μεγάλο ὄγκο ἐρευνῶν σὲ ποικίλες περιοχὲς τῆς Κοινωνικῆς Ψυχολογίας καὶ ἀποδείχθηκε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ γόνιμες θεωρίες στὴν ἐρευνα τῆς ἀλλαγῆς στάσεων.

1. ARONSON, E., *Dissonance theory: progress and problems*. Στο έργο τῶν R. ABELSON, E. ARONSON, W. MCGUIRE, T. NEWCOMB, M. ROSENBERG, P. TANNENBAUM (eds), *Theories of cognitive consistency: a sourcebook*. Chicago, Illinois: Rand McNally, 1968, 5-27.
2. ARONSON, E., *The theory of cognitive dissonance: a current perspective*. Στο έργο τοῦ L. BERKOWITZ (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*. T. 4. New York: Academic Press, 1969, 1-34.
3. ARONSON, E., MILLS, J., <The effect of severity of initiation on liking for a group>. *J. Abn. Soc. Psychol.*, 59 (1959), 177-181.
4. BRAMEL, D., *Dissonance, expectation and the self*. Στο έργο τῶν R. ABELSON κ.ά. (eds), *Theories of cognitive consistency: a sourcebook*. Chicago, Illinois: Rand McNally, 1968, 355-372.
5. BREHM, J. W., <Post-decision changes in the desirability of alternatives>. *J. Abn. Soc. Psychol.*, 52 (1956), 384-389.
6. BREHM, J. W., COHEN, A. R., *Explorations in cognitive dissonance*, New York: Wiley, 1962.
7. FESTINGER, L., *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, California: Stanford University Press, 1957.
8. FESTINGER, L., *Conflict, decision and dissonance*, Stanford, California: Stanford University Press, 1964.
9. FESTINGER, L., CARLSMITH, J. M., <Cognitive consequences of forced compliance>. *J. Abn. Soc. Psychol.*, 58 (1959), 203-211.
10. HEIDER, F., *The Psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley, 1958.
11. INSKO, CH., SCHOPLER, J., *Experimental Social Psychology*. New York, Academic Press, 1972.
12. KIESLER, CH., COLLINS, B., MILLER, N., *Attitude change: a critical analysis of theoretical approaches*. New York, John Wiley and Sons, Inc., 1969.
13. NEMETH, CH., *Social Psychology: classic and contemporary integrations*. Chicago, Rand McNally College Publ. Co., 1974.
14. ROSENBERG, M., <When dissonance fails: on eliminating evaluation apprehension from attitude measurement>. *J. Pers. Soc. Psychol.*, 1 (1965), 28-42.
15. WALSTER, E., *The temporal sequence of post-decision processes*. Στο έργο τοῦ L. FESTINGER (ed.), *Conflict, decision and dissonance*. Stanford, California: Stanford University Press, 1964, 112-127.